

Cultuur-historisch tijdschrift

OudRhenen

Rhenen-Achterberg-Elst ■ jaargang 42 ■ nummer 3 ■ najaar 2023

**Naar licht, stad en land
zo'n verlangen,
tentoonstelling Stadsmuseum**

**Weergave van Rhenen in
Middeleeuwen en Renaissance**

**Henk Deys in gesprek met
Lodewijk Bosch van Rosenthal**

**Rhenen of niet – een raadselachtige
kwestie**

J. A. Zandbergen
1971

Van de redactie

Beste lezer van Oud-Rhenen,

Geschiedenis en m.n. kunstgeschiedenis zijn geen exacte wetenschappen. Sommigen durven zelfs te stellen dat deze disciplines geen wetenschap zijn. Meten als in natuurkunde is natuurlijk niet mogelijk, maar men kan bij onderzoek wel wetenschappelijke methodes gebruiken, zorgvuldigheid betrachten en met een kritische blik de gegevens beschouwen. Uiteraard proberen serieuze onderzoekers zoveel mogelijk primaire bronnen te gebruiken, zoals beschrijvingen van tijdgenoten, notulen van raadsvergaderingen of kerkelijke registers. Maar vooral historische objecten en verhalen daterend uit de vroegste geschiedenis ontberen vaak dergelijke bronnen. In die gevallen probeert men plausibele verklaringen te vinden, waarbij soms de grenzen tussen fantasie, hoop en waarschijnlijkheid vervagen. Op zich is dat niet erg zolang de lezer zich bewust is van de gebrekkigheid van het bronnenmateriaal waarmee de schrijver zich moet behelpen.

De wens om grote ontdekkingen te doen versluiert soms het objectieve oordeel. Dat geldt overigens voor alle wetenschappelijke disciplines. Scoren in de publiciteit betekent vaak ook meer financieringsmogelijkheden voor toekomstig onderzoek.

Nu beweegt ons tijdschrift zich op het raakvlak van geschiedenis en cultuur van Rhenen en omstreken en hoeven wij ons niet in alle gevallen te houden aan streng wetenschappelijke normen. Een goed verhaal is soms leuker dan de feitelijke onderbouwing en kan de aanzet geven tot een discussie.

In deze editie treft de lezer enkele artikelen aan die zich op voornoemd raakvlak bewegen. De lezer mag zelf zijn oordeel vormen.

Conchita de Jong Pieter Vis

Artikelen die onderzoeksresultaten van recent historisch onderzoek presenteren hebben de voorkeur.

- Het artikel moet toegankelijk, lezenswaardig en inspirerend zijn;
- het artikel is niet te lang (1.500 tot maximaal 3.500 woorden) en geïllustreerd met maximaal 2 afbeeldingen per 600 woorden;
- wij kunnen een tweetal grote artikelen max 3500 woorden) plaatsen en een viertal kleine, dat betekent dat niet altijd gegarandeerd kan worden dat uw artikel in de eerstvolgende editie terecht komt;
- het artikel moet in brede zin van cultuur-historisch belang voor Rhenen, Achterberg en Elst zijn;
- aanleveren in Word, afbeeldingen minimaal 300dpi.

E-mailadres: redactie@oudrhenen.nl

Inhoud

In dit nummer...

6 Deys in gesprek met Bosch van Rosenthal

In 1984 vond een vraaggesprek plaats tussen mr. Lodewijk Bosch ridder van Rosenthal, oud-burgemeester van Rhenen en erevoorzitter Henk Deys († 2023). Van dit gesprek zijn geluidsopnames bewaard gebleven. Het gesprek vond bijna 40 jaar geleden plaats. Dit is het derde en laatste deel.

11 Twee zegelstempels van de familie Klerck

Onlangs konden twee zegelstempels met het familiewapen van leden van de familie Klerck, de twee gekruiste sleutels, voor het Stadsmuseum van Rhenen worden verworven. Ad de Jong vertelt over deze in Rhenen bekende familie.

Jan Adam
1868 - 1923

25 Naar licht, stad en land zo'n verlangen

Vanaf medio oktober valt er in Stadsmuseum Rhenen te genieten van zo'n 50 schilderijen van kunstenaars die geraakt zijn door Rhenen. Concrete aanleiding voor de tentoonstelling is de 100ste sterfdag van Jan Adam Zandleven. Hij overleed op 16 juli 1923 in Rhenen, slechts 55 jaar oud. Zandleven betrok in 1918 het huis 'Op de Trappen' of 'Trappenborch' aan de Herenstraat.

En verder...

4 Weergave van Rhenen in Middeleeuwen en Renaissance

18 Rhenen of niet – een raadselachtige kwestie

21 De wurgdoek van Cunera

29 Wie weet iets over...

29 Reactie lezers

29 Rectificatie

30 Vroeger en nu

31 Uit het HVOR-bestuur

32 Verantwoording

34 Colofon

Afbeelding voorblad:
Boomlandschap, Jan Adam Zandleven, 1911, detail

Weergave van Rhenen in Middeleeuwen en Renaissance

Notities bij drie afbeeldingen

Aanleiding voor dit artikel is een toevalstreffer. Ik kwam op een online veilingssite een houtsnede tegen van de 'Verovering van Troje'. Ik heb wel op de prent geboden, maar werd overboden. Gelukkig had ik een digitaal afdrukje gemaakt van de prent. Wat me trok in de prent was de uitzonderlijke gelijkenis met het schilderij van 'de Meester van Rhenen': Beleg van Rhenen door de Kleefse troepen in 1499. Navraag bij Laurens Schoemaker van het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (RKD), gespecialiseerd in topografie en maritieme schilderkunst, leerde dat deze gelijkenis onbekend is. Hij nodigde me uit om de gelijkenis kenbaar te maken via een publicatie.

Houtsnede Veldenaer, afb. 1

Ter inleiding iets over een houtsnede van Johann Veldenaer. Deze drukte hij in 1480 af op het titelblad van een door hem in Utrecht uitgegeven boekje over Cunera. Veldenaer behoort tot de eerste generatie boekdrukkers. De houtsnede stelt onmiskenbaar de moord op Cunera voor. De locatie van de afbeelding is niet precies te duiden. Het landschap met heuvels kan ten oosten

Afb.1. De wurging van Cunera, Johann Veldenaer, 1480, houtsnede

Afb.2. Beleg van Rhenen, Meester van Rhenen, olieverf, 1500 – 1524, 181 x 138,5cm

Afb.3. Verovering van Troje, detail, 1515, houtsnede, werkplaats Johann Grüninger

van de stad Rhenen zijn, met links op de prent de lagere-
legen Rijn en rechts de stuwwal. Op de achtergrond is een
stad weergegeven met kerk en toren en wellicht een stads-
poort met dubbele toren. Maar hier begint de informatie te
wringen. Rhenen had in 1480 nog geen toren en van
poortgebouwen met versterkte torens was ook nog geen
sprake. De weergave van landschap en stad op de achter-
grond is een symbolische weergave, 'niet naar de werke-
lijkheid'.

Veldenaer werkte in 1480 in Utrecht en kende dus wel
degelijk de elementen die een stad definiëren: kerk, stads-
muur en poorten. Hij gebruikt het glooiend landschap als
verwijzing naar de omgeving van Rhenen. Het zijn beken-
de elementen die weergegeven worden in een fictieve
omgeving. Heel simpel en heel effectief. We mogen aanne-
men dat Veldenaer, net als wij, de locatie van de moord
niet gekend heeft.

Beleg van Rhenen, afb.2

De tweede afbeelding is het grote schilderij van 'de
Meester van Rhenen', die het 'Beleg van Rhenen door de
Kleefse troepen op 8 juli 1499' weergeeft. Een beschrij-
ving van de aanleiding tot dit conflict en een detailbe-
schrijving van wat er allemaal te zien is laat ik graag aan
anderen over. De omzwervingen van dit schilderij de laat-
ste ruim honderd jaar zullen bekend zijn. Sinds 1898 hangt
het in het Rijksmuseum in Amsterdam, nadat het door Rhe-
nen voor 20.000 gulden verkocht is ter bekostiging van
het herstel van de kerk na de brand in 1897. Alles met
'bemiddeling' van Pierre Cuypers, die als restauratie-
architect werkte in Rhenen en als nieuwbouwarchitect
voor het Rijksmuseum. In het Stadsmuseum Rhenen hangt
een kopie van dit schilderij.

Het schilderij is niet direct in 1499 gemaakt, maar enige
tijd later en zeer waarschijnlijk vòòr 1524. In de moderne
beschrijvingen is gepoogd de locatie van de schilder vast
te stellen. Zo zou de poort op de voorgrond de Westpoort
zijn en de brandende poort met dubbele toren de Berg-
poort. We kijken dan langs de noordkant van de stad, on-
geveer vanaf de Bantuinweg, van de stad naar het oosten.
Aan de horizon in het oosten en op de Heimenberg is dan
de Anthoniskapel weergegeven. De verering van Cunera in
de opengewerkte kerk is, zoals de traditie voorschrijft, met
haar hoofd naar het westen en haar voeten naar het
oosten.

Het lage deel met de bedding van de Rijn en de hoogte van
de stuwwal zijn met deze locatiekeuze moeilijk te rijmen
met de werkelijkheid. Ook een andere locatie voor de
schilder, met de Rijnpoort op de voorgrond en kijkend naar
het westen, vormt geen sluitend verhaal. De brandende
stadspoort zou dan de Westpoort zijn en de kapel op de

achtergrond de melaatsenkapel. Die stond echter niet op
een heuveltop, maar ongeveer onderaan het huidige Paar-
denveld/Kuilweg. En dan ligt Cunera ook verkeerd om in
de kerk. Kortom: ook dat klopt niet.

Detail Verovering van Troje, afb.3

De derde prent, de toevalstreffer dus, is wederom van een
houtsnede, nu echter uit de werkplaats van drukker Jo-
hann Grüninger, gedateerd ca. 1515. Onderwerp van de
afbeelding is de verovering van Troje. In de Renaissance
had men belangstelling voor dit beleg en de verovering
(met het Trojaanse paard) van deze stad. Waar Troje lag en
hoe het eruit gezien heeft, was onbekend. De maker geeft
een middeleeuwse stad weer met stadspoort, muren en
een brandende stadspoort aan de andere kant van de stad.
Het is een fantasieafbeelding van Troje als stad aan zee.
Van deze houtsnede is ook een voorloper uit 1509 bekend,
ook uit de drukkerij van Grüninger.

Overeenkomsten

Opmerkelijk is dat de compositie van het schilderij van de
Meester van Rhenen en de houtsnede uit de drukkerij van
Grüninger zo duidelijk overeenkomen. Het landschap is
hoog aan de rechterkant en laag aan de linkerkant. Op bei-
de staat aan de andere kant van de stad een brandende
stadspoort en op beide staat buiten de stad een kerkelijk
gebouw op een heuvel. Beide verhalen over de ontredde-
ring bij de verovering van een stad. Beide zijn min of meer
gelijktijdig ontstaan.

Je zou kunnen stellen dat 'de Meester van Rhenen' de
houtsnede kende toen hij, achteraf, de verovering van
Rhenen moest weergeven en dat hij zich baseerde op ver-
halen over, of zelf kennis had van, het plaatselijk land-
schap. Naar middeleeuwse traditie plaatste hij herkenbare
onderdelen in een fantasielandschap. Stadsmuur, poorten,
kerk, hoogteverschillen, molen en Cuneraskrijn zijn alle-
maal herkenbare Rhenense objecten, maar ze zijn niet
weer te geven op een realistische plattegrond.

Stellingen

Het schilderij 'Beleg van Rhenen' is volgens middeleeuwse
traditie weergegeven als een fantasielandschap met her-
kenbare objecten en niet als een min of meer getrouwe
weergave vanaf een vaste locatie, zoals tegenwoordig in
de beschrijvingen wordt aangegeven.

De Meester van Rhenen kende het werk van de drukkerij/
werkplaats van Johann Grüninger (of omgekeerd).

Wellicht komt door deze relatie de werkelijke identiteit
van de Meester van Rhenen dichterbij. Het vraagt om na-
der onderzoek.

Henk Deys in gesprek met Lodewijk Bosch van Rosenthal

Deel III Ambtsperiode in Rhenen

In 1984 vond een vraaggesprek plaats tussen mr. Lodewijk Bosch ridder van Rosenthal oud-burgemeester van Rhenen (16 februari 1947 tot 30 april 1972) en erevoorzitter Henk Deys († 2023). Van dit gesprek zijn geluidsopnames bewaard gebleven. Bestuurslid Reijer van der Meijden heeft deze opnames laten uittypen en Henny Boor bewerkte de tekst, waarbij zoveel mogelijk de spreektaal van Bosch van Rosenthal is gehandhaafd. Sommige uitspraken en referenties zijn gedateerd en dat kan ook niet anders. Het gesprek vond bijna 40 jaar geleden plaats.

Hoe ging het met de restauratie van de Cunerakerk?

Tja, wat moet ik u daar nu van zeggen? Het heeft me een hele tijd een wekelijkse vergadering gekost. De architect Boeijenga, (B.T. Boeijenga 1886-1969) die de restauratie heeft gedaan, heeft altijd grote moeilijkheden gegeven. Ik heb altijd het gevoel dat Monumentenzorg daar niet scherp genoeg naar gekeken heeft, noch financieel, noch

materieel. We hebben twee- of drie-maal de zandsteen moeten vervangen. Wenckebach (Ludwig Oswald Wenckebach, 1895-1962, kunstenaar en o.a. beeldhouwer, wiens meest bekende werk is Monsieur Jacques uit 1955 - Kröller-Müller Museum) is dus vanwege die zandsteen-geschiedenis uit de Commissie Monumentenzorg gelopen. Hij meende dat deze kalksteen niet goed voor de kerk was en ik geloof dat hij daar gelijk in had. Maar

Afb.2. Monsieur Jacques, Oswald Wenckebach, 1955. Brons, 83x62x62cm

Afb.1. Mr. L.H.N.F.M. Bosch ridder van Rosenthal, 1984

het Zandsteenbesluit liet het gebruik van zandsteen niet toe. Het is misschien wel leuk als ik één van de mooie anekdotes nog even vastleg. Wenckebach verveelde zich altijd zo met al die gesprekken in de Commissie Monumentenzorg dat hij daar toen de inspiratie voor Monsieur Jacques heeft opgedaan.

Het heeft ontzagwekkende moeite gekost om de restauratie af te krijgen en het is alleen met de laatste architect, met Wijma, veel beter gegaan. Natuurlijk is de anekdote bekend dat die restauratie niet mocht worden afgemaakt met de laatste steen, dan zou er weer oorlog komen. Overigens ben ik het nooit eens geweest met het afbreken van het muurtje dat om de kerk stond, want ik vond dat muurtje mooi. Trouwens, dat Cunera-beeld dat op de kerk zit, heb ik altijd geprobeerd kapot te laten vallen. Dan had ik veel liever de echte Cunera van het afgietsel van een van de klokken, dat wij altijd cadeau gaven aan iedereen die het hebben wou. Dat grote Cunera-beeld is een bedenkfel van Cuypers (Petrus Josephus Hubertus 'Pierre' Cuypers, Nederlands architect 1827-1921). Zijn naam is bekend geworden door het Amsterdam Centraal Station en het Rijksmuseum. Cuypers heeft hier, eind 19de eeuw, de eerste restauratie aan de kerk gedaan en die heeft dat beeld bedacht.

Hoiting was vroeger de gemeentearchitect, hier gekomen met de brand van 1897. Nu schijnt Hoiting op een veiling in Roermond dat beeld gevonden te hebben, maar ik heb

Afb.3. Cunerabeeld, toren Cunerakerk

dat nergens kunnen terugvinden. In de stukken staat alleen dat het aankwam uit Roermond. Natuurlijk kwam het uit Roermond, want daar is het atelier van Cuypers. Kijk er maar naar, het is gewoon neogotiek, een slap namaaksel. Afschuwelijk om te zien naar mijn gevoel, hoor. Allerlei mensen die aan de kerk werkten zijn overleden en ziek geweest. Een geknoei tot en met, corruptie en allemaal verdriet, verschrikkelijk. Eén leuk verhaal: het wapen van de kerk is de granaatappel (afbeelding 4). Ik heb eens op een onbewaakt ogenblik twee raampjes cadeau gegeven en die zitten in de kerk. De ene is het wapen van de stad en de andere is het wapen van de granaatappel van de kerk. Daar staat onder, toen ik weer eens ruzie met de dominee had, dat de kerk naar de

Afb.4. Kerkzegel

Afb.5. Mevrouw Bosch van Rosenthal-Den Tex met het haantje

overheid moest luisteren en de overheid naar de kerk, daarom heb ik die ruitjes erin gestopt. Dan heb je ook nog een paar waterspuwers die op verschillende mensen in Rhenen lijken. Op mij en nog een paar anderen. Mijn vrouw heeft toen nog dat haantje aangebracht. Haantje! Dat woog loodzwaar. Meerdere mensen hebben geholpen hem op te tillen en er bovenop te zetten.

Dat waren Klaassen en de oude Woudenberg. De oude Woudenberg had met al zijn bezwaren toch wel heel veel liefde voor zijn werk. Maar wat daar een geld in is gaan zitten! Bovendien zijn er nog allerlei mooie dingen zoekgeraakt.

Afb.6. Dijkersechtpaar Jan van Wijk en Hendrika Roelofs

Afb.7. Landbouwer D. van Dijk, buurtmeester

De palmtak van Paus Adriaan is zoek, allerlei toestanden met het orgel en nog meer bijzondere dingen, allemaal weg.

Bertram Ramspek liep met zijn camera door Rhenen en legde daar talloze onderwerpen letterlijk voor het nageslacht vast. Of er in die veiling van Ramspek een kerkbord was? Geen idee.

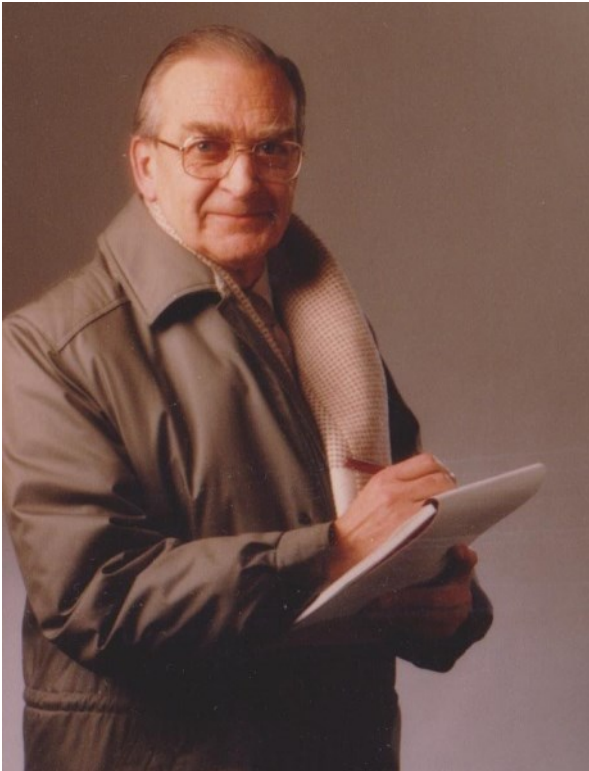
Wat weet u nog van de opheffing van 'de gebuurten van den Dijk'?

In die tijd is ook de organisatie van 'de gebuurten van den Dijk' opgeheven (zie aparte inzet). Dat staat ook in het Rapport Cramer. De landbouwvoorlichting heeft er altijd voor gestreden om de boeren de grond in eigendom te geven. Er wordt dan beter voor de grond gezorgd dan dat het in pacht wordt uitgegeven. Toen De Dijkers werd opgeheven, had ik het gevoel dat daar niet genoeg onderzoek naar is gedaan. Notaris Van Rhijn heeft voor de verdeling van de Dijkers een akte opgesteld en met enkele stemmen meerderheid is die verdeling erdoor gegaan. Ik heb toen in diezelfde tijd S.J. Fockema Andreae (1904-1968), archivaris en later dijkgraaf van Rijnland, gevraagd om hier een onderzoek naar in te stellen. Op het gemeentehuis is het hele onderzoek naar de betekenis van de Dijkers en hoe het allemaal in elkaar gezeten heeft, aanwezig. Leuk om te vertellen is dat op een bepaalde dag in

Afb.8. Dijkershuis De Dijk 51 in 1928

De 'Gebuurten van den Dijk te Achterberg' was een organisatie voor het beheer van gemeenschappelijke gronden die eeuwenlang, vanaf 1315 tot 1886, bestaan heeft. Het ging hierbij om twee langgerekte percelen landbouwgrond en veen tussen Veenendaal en Achterberg. De rechten op de gemeenschappelijke gronden waren verbonden aan het eigendom van zogenoemde Dijkershuisen, waarvan er 22 aan de Dijk lagen en 6 op de daarop aansluitende Cunera-weg. De eigenaren van die huizen werden Dijkers genoemd. Die gemeenschappelijke wilde of woeste gronden speelden een belangrijke rol bij de mestvoorziening van de bouwlanden. Toen in de loop van de dertiende eeuw deze woeste gronden ten gevolge van bevolkingstoename dreigden ontgonnen te worden, sloten de gevestigde boeren zich aaneen in zogenaamde marken of markgenootschappen om nieuwkomers te weren en ontginning tegen te gaan. Zij vormden de groep bezitters van boerderijen met recht op de woeste gronden. Onder de Markenwet 1886 werd het meeste gemeenschappelijke grondbezit verdeeld over de eigenaren. Na de invoering van deze wet resteerden in de provincie Utrecht alleen nog de marken van de 'Gebuurten van den Dijk te Achterberg' en die van de Malen van Hoogland. De Dijkers bleven hun rechten op de gronden uitoefenen tegen een vergoeding, maar geleidelijk gingen de Dijkers zich als eigenaar gedragen. Bij invoering van het kadaster in 1832 stonden de gronden op hun naam. Oorspronkelijk waren er 24 Dijkershuisen, later kwamen er 4 huizen bij, van de kastelein, de portier, de waker en de jager na de verwoesting van het kasteel Ter Horst. De percelen waarop de Dijkershuisen stonden, zijn geleidelijk particulier eigendom geworden en de aandelen in de mark waren aan deze huizen verbonden. De Dijkershuisen hebben geen speciale namen met uitzondering van twee, 'Het Haverland' en 'Het Eind van den Dijk', ook wel 'Het Kasteleinshuis' of 'Het Huis van de Deken'. De opheffing van de mark en de verdeling van de grond in 1955 vond uiteindelijk plaats op initiatief van een meerderheid van de gerechtigden zelf. De modernisering van de landbouw kwam na een terugval tijdens de Tweede Wereldoorlog weer op gang. De boeren moesten om economisch te overleven meegaan in de schaalvergroting. Eigen land en de mogelijkheid tot uitbreiding hoorden daarbij. De mark was in die tijd al zo'n zeldzaam fenomeen geworden, dat de secretaris de onvermijdelijke afsluiting van bijna 650 jaar Dijkersgeschiedenis uit historisch oogpunt betreunde.

Afb.9. Joop Bovenschen

het jaar, ik dacht dat dit Vastenavond was, dat de leren zakken opengingen. De oudste Dijker schonk de rooie wijn en de jongste Dijker de witte wijn in en dan werd het geld uit de lederen zakken verdeeld.

Is het Waterschap gekoppeld aan uw burgemeesterschap?

Helemaal niet. Ik heb een aparte uitnodiging gekregen van de gedeputeerde Van Tuyll van Serooskerken om deze zaak op mij te nemen, maar het heeft niets met mijn burgemeesterschap te maken gehad. In 1848 werd de taak van de waterschappen grondwettelijk vastgelegd: het waterbeheer is de verantwoordelijkheid van de waterschappen, niet van de gemeenten. Een waterschap of hoogheemraadschap is een overheidsinstantie die in een bepaalde regio in Nederland tot taak heeft de waterhuishouding te regelen. Voor mij is het een zuiver persoonlijke zaak geweest en het was een interessante functie. Ik heb een jaar of twee geleden gewaarschuwd tegen het verwaarlozen van de Slaperdijk. In zekere zin kwam mij dat goed uit, omdat als de Slaperdijk verwaarloosd is, dan bestaat bij het nieuwe Waterschap de mogelijkheid om de hele Vallei te belasten met het onderhoud van de Grebbedijk.

Als de Slaperdijk sterk genoeg is, dan zou je kunnen stellen dat de oude betalende landen, dus Wageningen/Ede, de Grebbedijk alleen moeten financieren. Dat was dus mijn voortdurende ruzie en gevecht met het Provinciale Waterschap in Utrecht, dat de Slaperdijk niet deugt. Dat

is een gevecht van 300 jaar. Dat is altijd zo geweest, altijd heel Gelders. De Slaperdijk was dus altijd afstand nemen tegenover Gelderland. Er is weinig bewaard over de hele Waterschapswereld en de Gelderse Vallei. Ooit was het de linie van Maurits en in 1940 zijn ook veel stukken, in paniek, weer vernietigd. Ik ben echt nog één van de weinigen, die weet hoe de hele zaak in elkaar zit. Dat gaat allemaal verdwijnen als het nieuwe Interprovinciale Waterschap komt en dat gaat onherroepelijk door nu de Gedeputeerde Staten van Utrecht beslist hebben dat het Valleikanaal niet meer langer beheerd mag worden door de provincie.

Hoe waren de contacten voor de Rhenense publiciteit?

Ik heb Joop Bovenschen (Arend Johannes 1920-1983, correspondent te Rhenen voor Dagblad De Vallei) lang meegemaakt en ik kon het uitstekend met hem vinden. Er is grote waardering voor hem, want hij heeft erg veel voor Rhenen gedaan. Er was geen comité waarin ik niet met Joop Bovenschen heb samengewerkt. Hij heeft ook een fotocollectie opgezet, waaruit het boekje 'Rhenen in oude ansichten' is voortgekomen in 1975. Dat heeft hij goed verzorgd. Officieel was hij een gemeenteambtenaar, chef van algemene zaken, toen ik hier kwam. Hij heeft altijd van het begin af aan het archief en de postverzending gedaan en de post ingeboekt. Tegelijkertijd was hij journalist en had hij ongelooflijk veel contact met de burgerij. Jan Waiboer heb ik ook gekend. Heel goed. Daar zat ik o.a. mee in de VVV en we hebben veel plezier gehad.

Hoe is de hygiëne en ziekte in Rhenen aangepakt?

In het Rapport Cramer wordt ook over de hygiëne gesproken en dat was aardig beroerd toen ik hier kwam.

Afb.10. Jan Waiboer

Afb.11. Wijkgebouw Rhenen

Heel veel wandluizen. Ik heb toen een verordening gemaakt en kreeg de vreselijkste ruzie met de 'elite', want ik wilde ook bij de verhuizing van één van de elite, dat de meubels gecontroleerd werden. Dat weet jij wel. Van Viegen was des duivels en die dominees waren des duivels dat er bij hen op wandluizen werd gecontroleerd, maar ik vond het juist. Verder zat er erg veel schurft en een grote hoeveelheid struma. Er was in deze streek geen schoolartsdienst. We hebben toen de eerste schoolartsdienst, daar zat ook de schoolartsdienst Veenendaal bij in, helemaal bedacht en opgezet. Ik kende die dienst goed uit andere streken. Het eerste rapport van die schoolartsdienst was net verschenen, toen vanuit Moskou werd uitgezonden hoe slecht de toestanden in Europa waren. Dat had de kok van één van de Van Schuppens gedaan, die kon naar Rusland zenden. Dus dat eerste rapport van de schoolartsdienst was wel duidelijk.

Met dokter Waller heb ik veel, buitengewoon plezierig en aardig, samengewerkt. Alleen tussen de doktoren hier onderling speelden vreselijke kwesties toen ik hier kwam. Dokter Waller (1877-1971) was al gepensioneerd, maar ik kende Waller natuurlijk en zijn dochters uit het societyleven van Utrecht. Waller heeft hier erg veel goeds gedaan, want die is begonnen met de eerste ziekenzorg en met het zogenaamde Wezenfonds, waaruit later het gebouw van Ziekenzorg gegroeid is [afbeelding 11]. En natuurlijk met zuster Van Lonkhuyzen, die later, nadat ze gepensioneerd was, nog weer sociaal werkster is geweest [afbeelding 12]. Je hebt natuurlijk het Zieken- en Wezenfonds en het Gast- en Weeshuis. Dat zijn twee verschillende dingen. Het Gast- en Weeshuis is veel ouder, één van de oudste fondsen van Rhenen. Je had dan de Gasthuismeester, dat was in mijn tijd de heer Henzen, en die moest gelden verdelen. Er werden bepaalde uitkeringen aan zekere families gedaan.

Afb.12. Rode Kruis tijdens optocht met rechts zuster Van Lonkhuijzen en mevr. Souwerbren

Dat waren de zogenaamde Rhenense staken. De gelden waren kennelijk oude Gasthuisfondsen die aan de kerk waren gegeven. Die uitdelingen waren zeer gering, maar het fonds is een groot fonds. Dat kunnen miljoenen of tienduizenden zijn. In mijn tijd heb ik zo'n herinnering aan een ton of drie. Ik heb er toen serieus naar gekeken en geprobeerd door bepaalde aankopen goed te beleggen en ik dacht dat dat vrij goed gelukt was.

Hoe kijkt u terug?

Nu, dit is allemaal zo lang geleden en u moet natuurlijk nooit vergeten dat ik nu praat vanuit vele jaren geleden en zo langzamerhand als u daarin prikt, dan komt er zo nu en dan wel eens wat uit, wat ook met mijn temperament te maken heeft. Dus je moet dat allemaal niet te serieus bekijken.

Ik geloof dat we toch het meeste wel hebben besproken.

Tot slot

Tijdens het bewerken van de letterlijke tekst van het interview, gebaseerd op een geluidsweergave, kreeg ik een goed tijdsbeeld van Rhenen tijdens het 25-jarig burgemeesterschap van 17 februari 1947 tot 24 april 1972. Persoonlijk heb ik deze burgemeester niet gekend, maar ik heb genoten van z'n humor in de beschrijving van zijn anekdotes. Veel is er veranderd na de beëindiging van zijn burgemeesterschap, maar het old boys network werkt nog steeds uitstekend.

Henny Boor

Twée zegelstempels van de familie Klerck

Zegelstempels terug in Rhenen

Onlangs konden twee zegelstempels met het familiewapen van leden van de familie Klerck, de twee gekruiste sleutels, voor het Stadsmuseum van Rhenen worden verworven. Reeds in de 16e eeuw komen we te Rhenen en naaste omgeving leden van een familie Klerck tegen. Later in de 19e eeuw werd een tak van deze familie in de adelstand verheven. Ze profileerden zich soms wel als edellieden. Zo zijn in het gebonden handschrift *Genealogia Klerckiana* (zie later) de attributen afgebeeld van Diderick Klerck 'tot den Tollenburg' (1656-1710). Wanneer een edelman kwam te overlijden werden zijn attributen megedragen in de rouwstoet. In het geval van Diderick Klerck zijn dit de attributen: twee handschoenen, een zwaard, twee sporen en een wapenrok met het familiewapen, in zilver twee gekruiste zwarte sleutels.

De Tollenburg

Vroeger liep de Rijn zuidelijker ter hoogte van Rhenen; hier stond een tolburcht, de Tollenburg genaamd. Deze werd in 1498 een adellijk huis, een borchleen van kasteel Ter Horst in Achterberg, ten Zutphense rechte, met als leenheer Lodewijk van Leefdael (zie Verantwoording: Strous 2003). De Tollenburg bleef een belangrijk goed in de Marsch (Betuwe) en was tot de Bataafs-Franse tijd in leen bij families met klinkende namen als Leefdael, Van Brakel, De Bruyn, Vonck van Lienden, Klerck en Verschoor. In de 19e eeuw kwam de Tollenburg via Nicolaas Willem Buddingh, gehuwd met Arnolda Constantia Eliana Verschoor, in handen van de familie Van Till. G.A. baron van Till (1908-2004) droeg als laatste de titel van 'heer van Tollenburg'. De Tollenburg heeft echter nooit de status van 'ridderhofstad' gekregen. De Tollenburg is ooit begin 16e eeuw wel voorgedragen om als ridderhofstad aangemerkt te worden, maar dat is niet gehonoreerd. Het was geen verdedigbare ommuurde of omgrachte veste, dus niet van strategische waarde. Was dit wel het geval, dan was men vrijgesteld van het betalen van belasting, op voorwaarde dat er een beroep gedaan kon worden op de eigenaar met zijn ridderhofstad in geval van oorlog. Gerhard Anne Baron van Till van Tollenburg overleed in

Alliantiewapen van Dirck Klerck, geb. 1738, de gekruiste sleutels, en Willemmina Johanna Menthen, geb. 1743, de drie hoefijzers (foto H.P. Deys)

2004 op 96-jarige leeftijd. Hij was getrouwd met Hermanna Elisabeth Barones van Haersolte en later met Maria Petronella Rost.

In 1485 gaf de bisschop van Utrecht de Tollenburg in leen aan Lodewijk van Leefdael. De Tollenburg wordt verder genoemd in de boeken van het Utrechtse leenhof in de periode 1529-1807. In de familie Van Till zijn nog een aantal leenakten bewaard gebleven (zie Jong 2004).

Er zijn een paar afbeeldingen bekend uit de 18e en 19e eeuw waarop een groot gebouw met een H-vorm is weergegeven (zie Strous 2003). De oudste, van de hand van Martinus Beijerinck, dateert uit 1760 en is ter gelegenheid van een leenakte van 5 augustus 1775 nagetekend door J.P. Cognac. Mr. Reinier Verschoor, Raad in de vroedschap van Utrecht, verzoekt het leen De Tollenburg, dat sinds 1562 in zes lenen was uiteengevallen, te beschouwen als één leen en onder één heergewaad. Dan zijn alle zes lenen weer in één hand.

Dit verzoek wordt toegewezen. Een 'heergewaad' is de verplichting die de leenman voor de belening en leenverheffing bij een nieuwe leenheer schuldig is. Zo'n heergewaad kon bestaan uit een wapenuitrusting of later een geldelijke verplichting.

In de leenakte wordt het goed De Tollenburg als volgt omschreven:

'Den Tollenburg bestaande in desselfs Heere Huijsinge met de Tuijnen, allées en Sterrebosch, de Boere Huijsinge, schuur, bergen, bak- en Duijffhuys, benevens Boomgaarden, weij- en bouwlanden, thans circa groot vier en dertig mergen, mitsgaders de visscherije in den ouden Rhijn gelegen in de Hoge Heerlijkheid de Marsch, bij de stad Rhenen over den Rhijn, daar noordoostwaards de conventsbouwinge en boomgaard, thans competerende Geurt van Holst, schepen der stad Rhenen, en voorts de weg van 't Rhenense veer na Lienden, die ook noordwestwaards omgaat tot aan aan de Wapperse sluijs, zuidwestwaards den ouden Rhijn en zuydwaards de Leygraaf naast geland zijn'.

Al met al een aanzienlijk geheel met allure dus, maar geen erkende ridderhofstad. Tot zover de Tollenburg en de relatie met de familie Klerck.

Genealogia Klerckiana en de rol van Henk Deys

In Zuid-Afrika treffen we heden ten dage nog afstammelingen van de Rhenense familie Klerck aan met de naam Klerck, niet te verwarren met de familie De Klerk, waartoe Frederik Willem de Klerk behoorde, de president die de apartheid afschafte.

De heraldicus Cornelius Pama (1916-1994), bekend van zijn encyclopedische naslagwerk uit 1969 *Heraldiek en Genealogie*, emigreerde in 1953 naar Zuid-Afrika, waar hij na 1956 tot zijn overlijden in 1994 voornamelijk publiceerde over genealogie en heraldiek met betrekking tot Zuid-Afrikaanse families.

In Gens Nostra van 1957 (zie Pama 1957) publiceerde Pama een artikel getiteld *Klerckiana aan de Kaap*. In dit artikel beschrijft hij dat hij een fraai gebonden handschrift aantrof in het Kaaps Archief, getiteld *Genealogia Klerckiana*, een handschrift van 281 pagina's, waarvan 74 pagina's met gekleurde wapentekeningen. Dit gebonden handschrift was in 1770 vervaardigd in opdracht van de latere raad, schepen en burgemeester van Rhenen, Mr. Dirck Klerck. Volgens het titelblad zouden in ieder geval de tekeningen van de erin afgebeelde familiewapens vervaardigd zijn door de Rhenense kunstschilder M.C. Volhard. Dit met veel zorg samengestelde handschrift bevat niet alleen de eigenlijke genealogie en beroepen van de familie Klerck, maar ook kwartierstaten met wapentekeningen van vele leden van de familie. Ook zijn wapens van aangetrouwde families afgebeeld. Zo'n kleine 40 jaar later bezocht de heer H.J. de Wit uit Maarsse het Kaaps Archief en maakte een aantal foto's uit het

handschrift. Hij deed in die tijd onderzoek naar o.a. de militaire families Saulmont, De Roth en Van Moens; deze waren aangetrouwd aan de familie Klerck. In 1996 publiceerden A. J. de Jong en C. L. van Otterlo hun boek *Genealogie en Heraldiek* te Rhenen, waarin een aantal door De Wit gemaakte foto's van wapentekeningen zijn opgenomen.

Het archief van de stad Rhenen heeft ook *Genealogia Klerckiana* op microfilm aangeschaft, maar helaas alles in zwart-wit.

Een aantal jaren later, in 2005, was Henk P. Deys op vakantie in Zuid-Afrika, combineerde dat met een bezoek aan het archief van Kaapstad en maakte foto's van het gehele handschrift. Deys opereerde in die tijd als 'onbezoldigd archivaris' van het Oud Archief van Rhenen, dat zich toen nog in een kluis van het gemeentehuis van Rhenen bevond. Hij was inmiddels in contact gekomen met een Zuid-Afrikaanse telg uit de familie Klerck, Michael von Petersom Klerck. Hij vervaardigde een transcriptie in het Nederlands en Engels voor diens website, een enorme klus (Google naar 'A Klerck Genealogy'). Deys maakte in Kaapstad ook een foto van een zegelafdruk van Willem Jan Klerck in de hoedanigheid van weesmeester in Kaap de Goede Hoop. Op dit zegel het bekende familiewapen met de gekruiste sleutels.

Voorts bleek bij zijn bezoek aan dit archief dat er ook een gebonden kopiehandschrift van *Genealogia Klerckiana* bestond, naar aangenomen wordt vervaardigd door dezelfde Rhenense kunstschilder M.C. Volhard. Dit kopieboek was in bezit van een Jan Klerck von Petersom; deze overleed in 2010. De tekeningen in het origineel blijken tot in het kleinste detail te zijn nagetekend in dit kopiehandschrift.

Zegel van de uit Rhenen afkomstige Willem Jan Klerck (1766-1839), weesmeester te Kaapstad (collectie Anna Heyns-Klerck te Stellenbosch)

De titelbladen van de twee banden 'Genealogia Klerckiana'; het origineel en het kopieboek. Alleen het titelblad van het origineel is gesigneerd door wapentekenaar M.C. Volhard (foto's H. P. Deys).

Door bemiddeling van Henk Deys en Michael von Petersom Klerck is het kopiehandschrift, in bezit van Jan Klerck von Petersom, in 2009 geschonken aan de stad Rhenen; het wordt tegenwoordig samen met een transcriptie van het origineel bewaard bij het Regionaal Archief Zuid Utrecht te Wijk bij Duurstede (Toegang 22, Inv. No. 307 en 308). Het gehele Oud Archief van Rhenen is hier tevens ondergebracht.

In het artikel van Pama in Gens Nostra 1957 staat een wapenbord van Willem Jan Klerck, de oudste zoon van de Rhenense burgemeester Dirck Klerck, afgebeeld met de wapens van zijn twee echtgenotes en zijn eigen 16 wapenkwartieren. Helaas was dit niet in kleur. Henk Deys maakte bij zijn bezoek aan het Kaaps Archief in 2005 een kleurenfoto.

Op het wapenbord staat de volgende tekst:

Willem Jan Klerck, geboren te Rheenen, in de Provintie Utrecht, den 20 Augustus 1766. Wierd Lieut. Ter Zee 1783 in Dienst van de Staten der Vereenigde Nederlande. Benoemd tot Kapit. Lieut. En Kommandant van 's Lands Fregat de Swaluw in de Oostindien in 1791, 1792-1793. Getrouwd met Aletta Wilhelmina Deneys den 17 July 1793 aan de Kaap de goede Hoop. Wierd in 1804 Weesmeester in 1814 Ontfanger van tienden en 's Heeren regten. Hertrouwd den 31 Maart 1817 met Catharina Maria Munnik

Wapenbord van Willem Jan Klerck, geb. Rhenen 1766. Afgebeeld: wapens van hem en zijn twee echtgenotes en 16 wapenkwartieren (foto H.P Deys)

Miniatuurportretten van Willem Jan Klerck (1766-1839) en Aletta Wilhelmina Deneys (1774-1816) (fotocollectie Kaaps Archief)

In *Genealogia Klerckiana* staat een aquarel afgebeeld met de wapenkwartieren van Willem Jan Klerck; deze kloppen met de wapens op zijn wapenbord in Kaapstad.

In 1793 kreeg Willem Jan Klerck zes jaar verlof uit 's lands dienst om naar de Kaap te gaan, waar hij 7 juli 1793 met zijn verloofde Aletta Wilhelmina Deneys in het huwelijk trad. Zij kregen 6 kinderen. Aletta was een dochter van Mr. Jacob Pieter Deneys, koopman in dienst van de VOC, opperhoofd van Sadraspatnam, p.i. fiscaal aan de Kaap, en vrouwe Hester Clasina Topander.

Volgens het wapenbord is Aletta op 14 oktober 1774 te Sadraspatnam 'op de kust van Koromandel' geboren en overleden aan de Kaap op 24 december 1816.

In de familie heeft men twee miniatures met de portretten van Jan Willem Klerck en Aletta Deneys.

De tweede vrouw van W.J. Klerck, Catharina Maris Munnik, werd volgens het wapenbord op 30 januari 1772 aan de Kaap geboren als dochter van Jan Hendrik Munnik en Johanna Maria Sybers; uit het tweede huwelijk van Klerck werden geen kinderen geboren.

In de Elliott-verzameling van het Kaaps Archief bevindt zich een oude foto van een huis in de Commercial Street, vroeger Boomstraat geheten, met in de gevel een alliantiewapen: het Klerck-wapen met de twee gekruiste sleutels en het Deneys-wapen met een omziend gaand paard.

Dit huis, in de wandeling het Klerckhuis genoemd, bestaat niet meer; het werd aan het einde van de achttiende eeuw gebouwd in opdracht van Willem Jan Klerck, die daarin tot zijn dood in 1839 gewoond heeft.

Willem Jan Klerck was niet van adel. Zijn broer was in 1831 in de adelstand verheven, maar deze tak van de familie is in 1926 uitgestorven. In Zuid-Afrika (en daarbuiten) leven nog vele Klercks als afstammelingen van Willem Jan Klerck; een indrukwekkende genealogie is te vinden op de website van Michael von Petersom Klerck. Deze genealogie loopt tot heden en men schroomt niet foto's van nog levende Klerck-en te tonen.

Men is er kennelijk trots op tot deze familie te behoren en heeft er geen problemen mee dat recente foto's en

Het Klerckhuis te Kaapstad ca. 1930 met op de gevel de alliantiewapens Klerck, de gekruiste sleutels, en Deneys, een omziend paard (foto's Elliott-verzameling Kaaps Archief)

persoonsgegevens langs deze weg openbaar gemaakt worden.

Terug nu naar *Genealogia Klerckiana*. In dit gebonden handschrift is de geschiedenis van de familie Klerck uitvoerig beschreven en deze begint met een korte inleiding over de herkomst van het geslacht. We lezen daarover het volgende:

'Dese famielje, oftewel twee jongelingen van dien naam, gebroeders, waren in dienst, in qualiteit van pages, bij Frederick, Paltsgraaf aan den Rhyn, die gekroont is tot koning van Bohemen, den 4 November 1619'.

En voorts:

'...en is alzo deze familie Klerck uit het Koninkrijk Bohemen en uit de stad Praag (bij overlevering). Alhier en

Wapen van Willem Jan Klerck, geb. Rhenen 1766, met 8 van zijn wapenkwartieren, *Genealogia Klerckiana*' (foto H. P. Deys)

heeft sig gesoutineert in aansien, schoon edel, dog sonder sig op den adel te proneren tot op den huidigen dag, 1790, in de Regeering der stad Rhenen'.

In Zuid-Afrika hebben sommige leden van de familie Klerck 'von Petersom' aan de naam toegevoegd. We lezen daarover verder:

'Petersom sal 't moeten wezen, schoon van Wechendorf, een groot genealogist, my seide de famieljenaam te syn van Petersheim, misschien heb ik 't fout onthouden'

Deze naam zou dan ook het familiewapen met de twee sleutels, het symbool van Sint Pieter, verklaren. Bij dit alles kan men vraagtekens plaatsen, want volgens de genealogie Klerck in Nederland's Adelsboek wordt een stamvader Cornelis Gerritszoon Clerck reeds in 1574 en 1577 te Rhenen genoemd.

Er zijn zegels van Rhenense Klercks als stadsbestuurders uit de 17e en 18e eeuw met het familiewapen, twee gekruiste sleutels, bewaard gebleven (links onder).

Voorts rijst de vraag hoe de beide delen *Genealogia Klerckiana* in Zuid-Afrika terecht zijn gekomen. Het ligt voor de hand dat Willem Jan Klerck ze in 1793 meegenomen heeft, echter, het blijkt dat zijn vader, Mr. Dirck Klerck, in 1805 naar Zuid-Afrika is afgereisd om zijn familie te bezoeken. Die kan ze dus ook meegenomen hebben. Diens verblijf in Zuid-Afrika moet echter van korte duur zijn geweest, want hij overlijdt te 's-Gravenhage op 26 juni 1807.

Het zegelstempel van Mr. Dirck Klerck (1738-1807)

Mr. Dirck Klerck, de opdrachtgever voor het vervaardigen van het gebonden handschrift *Genealogia Klerckiana*, werd geboren in Zutphen op 11 september 1738 als zoon van Jeronimus Klerck en Anna Theresia Wartel. Dirck was af en aan Raad in de vroedschap, schepen en burgemeester te Rhenen in de periode 1772-1795. In 1770 staat hij vermeld met de titel J.U.D., hetgeen staat voor Juris Utriusque Doctor, oftewel meester in de beide rechten. Voorts was hij geëmmiteerde ter vergadering der Staten van Utrecht, gedeputeerde Staat, Raad ter admiraliteit van Holland (1790) en overleden te 's-Gravenhage op 26 juni 1807. Hij trouwde te Wageningen op 4 november 1765 met Wilhelmina Johanna Menten, geboren op 23 mei 1743, dochter van Willem Jan Menten, heer van Wolfswaard, en Alberta Huyghens. Van het echtpaar Dirck en Wilhelmina zijn 14 kinderen bekend, waaronder Willem Jan Klerck, de stamvader van de Zuid-Afrikaanse tak, en Reinhold Anthonie Klerck, te Rhenen geboren in 1774, die in 1831 in de adelstand is verheven, stamvader van de adellijke tak van de familie.

Onlangs is een bureaustempel van Mr. Dirck Klerck tevoorschijn gekomen, ca. 12 cm hoog, met een ivoren handgreep. In het randschrift lezen we Sig: Dirck Klerck

J.U.D. Dit stempel is 22 maart 2023 door de eigenaar, de heer Han van der Zijden uit Eindhoven, overhandigd aan Hans van der Pas, burgemeester van Rhenen, en opgenomen in de collectie van het Stadsmuseum te Rhenen.

De adellijke tak van de familie Klerck

De Rhenense Klercks waren dus niet van adel en behoorden niet tot de ridderschap.

Hierin kwam verandering toen bij Koninklijk Besluit van 22 december 1831, nr. 84, Reinhold Anthonie Klerck in de adelstand werd verheven op grond van persoonlijke verdiensten. Jhr. Reinhold Anthonie Klerck werd te Rhenen geboren op 28 april 1774 als zoon van mr. Dirck Klerck en Wilhelmina Menthen. Hij was luitenant-generaal infanterie, adjudant i.b.d., chef van het militaire huis des Konings, overleden te 's-Gravenhage op 2 juni 1854. Hij trouwde te Middelburg op 8 december 1817 met jkvr. Isabella Jacoba van Citters, geboren in Goes op 2 december 1795, dochter van jhr. Aarnout van Citters en Sara Jacoba van Citters. Zij kregen 6 kinderen die de titel jonkheer of jonkvrouwe mochten voeren.

Een zoon, Albert Reinhold Jacob Klerck, geboren te Luik op 1 mei 1829, werd tevens bij K.B. in 1890 de titel 'Baron' verleend; deze was luitenant-generaal infanterie, adjudant i.b.d., intendant der paleizen, Ridder in de Gouden Leeuw van Nassau, overleden te 's-Gravenhage op 13 februari 1894 (zie Schimmelpenninck van der Oije 2014).

De heer Norbert J.M. Biezen te Boxtel bezit een omvangrijke verzameling zegelstempels en publiceert zo nu en dan over markante stukken uit zijn verzameling in het heraldische tijdschrift Blazoen van het Nederlands Genootschap voor Heraldiek. Zo publiceerde hij in de allereerste editie van Blazoen in 2015 over een bureau-stempel met een palmhouten handgreep en een zilveren stempelvoet, waarin een wapen was gegraveerd. Dit kon worden geïdentificeerd als het wapen van het Nederlandse adellijke geslacht Klerck: in zilver twee gekruiste zwart-

Reinhold Anthonie Klerck (1774-1854) (Wikipedia)

te sleutels met de neerwaarts gerichte baard aan de bovenzijde, aanziende traliehelm met wrong en als teken de sleutels van het schild tussen een zilveren en zwarte vlucht en dekkleden van zilver en zwart. Wapenspreuk: FIDELIS REGIS PATRIAEQUE (Getrouw aan koning en vaderland).

Norbert Biezen maakte aannemelijk dat het stempel oorspronkelijk heeft toebehoord aan één van de zonen van jhr. Reinold Anthonie Klerck, te weten jhr. Aarnout (1820-1876), jhr. Pieter Casper (1822-1849), jhr. Guillaume Jean Gérard Klerck (1825-1884) of jhr. (de latere baron) Albert Reinhold Jacob (1829-1894). Het stempel is waarschijnlijk van het midden van de 19e eeuw. Hun vader, jhr. Reinhold Anthonie (1774-1854), lijkt in het midden van de 19e eeuw te oud voor de rol

Zegelstempel van Mr. Dirck Klerck J.U.D. (1738-1807) (foto's H. van der Zijden en A.J. de Jong)

Zegels van de Rhenense stadsbestuurders: Gerard Klerck, burgemeester in 1662 (Oud Archief Rhenen), Cornelis Klerck, secretaris in 1683 (Archief Veenraadschap) en Rijnholt Anthony Klerck, schepen in 1781 (Archief Duitse Orde)

van de vermoedelijke, oorspronkelijke, eigenaar, terwijl diens kleinzoon (1852-1918), die bij zijn geboorte dezelfde voornamen toebedeeld kreeg, daarvoor te jong was. De adellijke tak van de familie Klerck stierf uit in 1926 met het heengaan van jkvr. Anna Sara Jacoba Klerck (1837-1926), dochter van Reinhold Anthonie Klerck en Isabella Jacoba van Citters. Een uitgebreide genealogie Klerck is te vinden op de website van Herman J. de Wit, het Nederland's Adelsboek en het boek Genealogie en Heraldiek te Rhenen (zie Jong 1996).

Zegelstempels voor Stadsmuseum Rhenen

Te Rhenen bestaat de Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen. Doelstelling van deze vereniging is het ten behoeve van het Stadsmuseum Rhenen verwerven van voorwerpen die tot het erfgoed van Rhenen, Elst en Achterberg kunnen worden gerekend.

Omdat het mooi zou zijn in het museum in Rhenen ook een zegelstempel van iemand uit de adellijke tak van de

familie te hebben, werd de heer Biezen uit Boxtel

benaderd met de vraag of hij zijn zegelstempel Klerck misschien wilde verkopen voor de collectie van het Stadsmuseum te Rhenen. Omdat het een museum betrof en geen particulier, wilde hij het wel verkopen voor de prijs die hij er ooit voor betaald had.

Op 5 april 2023 werd het stempel door de heer Biezen in het Stadsmuseum overhandigd aan Ellen Vlak, voorzitter van het bestuur van de Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen. Deze stichting heeft het stempel vervolgens in bruikleen afgestaan aan het Stadsmuseum van Rhenen, zodat het hij het zegelstempel van Dirck Klerck gevoegd kon worden.

Zegelstempel van een zoon van Reinhold Anthony Klerck (Biezen 2015)

De heer Norbert Biezen uit Boxtel overhandigt het zegelstempel Klerck aan Ellen Vlak, voorzitter van het bestuur van de Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen; mevrouw Biezen kijkt toe (foto Kees Wai-boer).

Rhenen of niet – een raadselachtige kwestie

Is aangeboden schilderij een werk van Jan van Goyen en welk stadsgezicht wordt afgebeeld?

Gezicht op Rhenen? Veiling Amsterdam (De Zwaan), 2022, lotnummer 4810, olieverf op paneel, 24x32cm

In mei 2022 werd er een ogenschijnlijk zeventiende-eeuws schilderij aangeboden bij Veilinghuis De Zwaan te Amsterdam met daarop zo te zien de Cuneratoren aan de oevers van de Nederrijn. Een onontdekte Jan van Goyen (1596-1656)? De veilingcatalogus geeft geen nadere informatie over de locatie van de afbeelding, hoewel de contouren van een Cuneratoren en de positie ten opzichte van een grote rivier al snel aan Rhenen doen denken. Het onderwerp en de compositie doen sowieso erg denken aan Van Goyen. Er is geen signatuur

op het schilderij te vinden en de schilder is dus nog even onbekend, maar het is wel vakkundig geschilderd.

Wellicht een aantrekkelijk object voor het Stedsmuseum Rhenen en een kans voor de Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen om het voor het museum aan te kopen. De directeur van het Stedsmuseum Rhenen, Maïke Woldring, had in elk geval belangstelling om het in de collectie op te nemen. Desgevraagd bevestigde Laurens Schoemaker, conservator bij het RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, dat het hoogst-

Gezicht op Rhenen, Jan van Goyen, 1649, Stadsmuseum Rhenen

waarschijnlijk om een zeventiende-eeuws schilderij gaat, van een onbekende schilder met een hint naar Rhenen. Dendrologisch onderzoek van het paneel (datering d.m.v. tellen van jaarringen in het hout) zou uitsluitsel moeten geven, maar het schilderij ging uiteindelijk aan de neus van de Stichting voorbij door een hoger bod. Een gemiste kans? Of is dit een geval van, geparafraseerd naar het beroemde schilderij 'Ceci n'est pas une pipe' van de Belgi-

Ceci n'est pas une pipe, René Magritte, 1928/29, olieverf op doek, 60x80cm, Los Angeles County Museum of Art

sche surrealist René Magritte (1898-1967), 'Dit is Rhenen niet'.

Dat valt nog te bezien. Bij het bekijken van het paneel (24x32cm) valt een aantal zaken op. De toren neemt een centrale positie in op het schilderij en deze lijkt inderdaad heel erg veel op de Cuneratoren. Ook de positie ten opzichte van een grote rivier doet sterk aan Rhenen denken. In dit opzicht lijkt dit schilderij op veel andere schilderijen die van Rhenen in de loop van de tijd zijn gemaakt. Maar op deze zienswijze is bij nader inzien toch wel het een ander af te dingen.

De stadsbebouwing en het landschap om de toren heen lijken misschien door de oogharen bekeken op Rhenen, maar bij nadere beschouwing valt het schilderij wat mij betreft door de mand. Er zijn geen muren en poorten, en die dateren toch uit de veertiende eeuw. Ook het kenmerkende Zomerpaleis uit 1630 van Winterkoning Frederik V van de Palts (1596-1632) en zijn vrouw Elizabeth Stuart (1596-1662) is, zelfs als contour, afwezig. Dit gebouw nam immers tot in de negentiende eeuw een dominante positie in op een stadsgezicht van Rhenen. Het kan ook zijn dat het paleis nog niet gebouwd was en het schilderij dus van vòór 1630 moet zijn, maar de stilistische kenmerken duiden op de tweede helft van

Gezicht op Rhenen? Veiling Amsterdam (De Zwaan), 2022, lotnummer 4810, detail

de zeventiende eeuw. De personen op het paneel dragen duidelijk zeventiende-eeuwse kleding en dit komt overeen met de vermoedelijke periode waarin dit schilderij is gemaakt. Verder valt op dat de rivier weliswaar breed, maar ook erg grillig is. Deze situatie deed zich in de twaalfde en dertiende eeuw voor, maar in de zeventiende eeuw was de rivier grotendeels rechtgetrokken, maar wisselend in breedte. Het eeuwenoude veer ontbreekt en de behuizing aan de overkant van de Rijn heeft geen historische grond. Misschien wordt er wel op zalm gevestigd, een bezigheid, die tot ver in de negentiende eeuw op de Nederrijn kon worden uitgeoefend, ook in Rhenen. Wat weer zou kunnen kloppen zijn de twee windmolens – de Westmolen en de Walmolen – aan de linkerkant van het schilderij, maar ze staan veel te dicht op elkaar. De meest opvallende omissie is dat de Grebbeberg op de achtergrond totaal afwezig is. De lijst is hoogstwaarschijnlijk niet origineel en lijkt 'verspijkerd' met nagels van de bouwmarkt. Oude schilderijen met oude lijsten komen overigens zelden voor.

De toren op het onbekende schilderij heeft bepaald de contouren van een laatgotische toren, zoals die ook in Amersfoort staat, de Onze Lieve Vrouwetoren. Er is zelfs een treffende gelijkenis met de Domtoren in Utrecht, gebouwd tussen 1321 en 1382. Overigens is er op het schilderij geen spoor te zien van de hallenkerk, die in de tweede helft van de vijftiende eeuw werd verbouwd (vergroot) na het bezoek van kardinaal Nicolaas van Cusa (1401-1464) aan Rhenen in 1451, maar dat kan nog het gevolg zijn van de positie van de schilder ten opzichte van de kerk.

Dan nog maar even een nadere beschouwing van de toren op het schilderij. De onderste twee geledingen zijn net als bij de Cunerakerk vierkant en duidelijk gotisch van opzet en aanzicht. De eerste geleding lijkt nog het meest op de Onze Lieve Vrouwetoren uit Amersfoort, gebouwd tussen 1444 en 1470, en minder op de Cuneratoren. Daar waar de tweede geleding van de Cunerakerk één groot galmgat bevat en twee flankerende 'blinde' galmgaten, zijn er op het schilderij twee grote open galmgaten te zien, een structuur die bij geen van de bekende

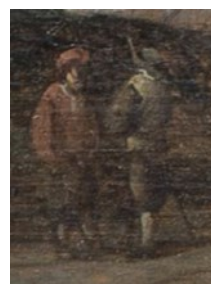

Gezicht op Rhenen vanuit het westen gezien, Jan van Goyen, 1649 (detail), Stadsmuseum Rhenen

torens als zodanig voorkomt. Het 'Gezicht op Rhenen' van Jan van Goyen uit 1649, dat het Rhenens Stadsmuseum heeft verworven, laat een meer natuurgetrouwe afbeelding van de Cuneratoren zien. De derde geleding van de toren is achtkantig en heeft een meer renaissancestische uitstraling, en dat lijkt op het zeventiende-eeuwse schilderij te kloppen. De lantaarn is een 'copy-paste' van die van de Cunerakerk, maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat die lantaarn in de loop van de eeuwen een aantal malen van uiterlijk is veranderd.

Maar wat stelt het schilderij dan wel voor? Het lijkt mij toch meer een fantasielandschap met een 'look-alike' van de Cunerakerk als centrale blikvanger in een rivierenlandschap. Het lijkt Rhenen te zijn, maar toch ook weer niet. Een vervorming van Rhenen? Je zou het bijna denken. Het is een zeventiende-eeuws landschapsschilderij, dát waarschijnlijk wel. Een gewild genre in die tijd. En een plaatje van een gotische toren in een typisch Hollands landschap in de typisch Hollandse stijl (lage horizon en veel wolken) doet het altijd goed, vooral bij potentiële kopers, wellicht in het buitenland, die toch nooit in Rhenen zijn geweest.

Nader onderzoek zou toch de moeite waard zijn. Met name een röntgenfluorescentie-analyse (kostbaar) zou meer inzicht kunnen geven in de ondergrond, de opzet van het schilderij en de gebruikte pigmenten. Vaak werden panelen 'hergebruikt' en wellicht dat zo'n analyse meer informatie geeft over de schilder. Ook ontbreekt een handtekening van de schilder en het schilderij bevat ook niet alle elementen om het aan een bepaalde schilder toe te wijzen ('signed all over'). Toch is het schilderij interessant, omdat de Cunerakerk en haar locatie aan de Rijn

Uitsnede Gezicht op Rhenen, Van Goyen

Zalmvisserij: Gezicht op Rhenen? Veiling Amsterdam (De Zwaan), 2022, lotnummer 4810 (detail)

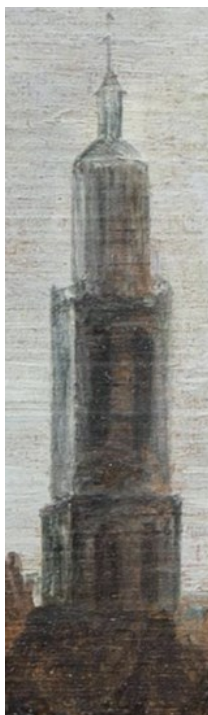
kennelijk zo'n grote populariteit hadden, dat ze een plaats kregen in een fantasielandschap. Overigens is een persoonlijke interpretatie van schilders niet ongewoon en was de waarheidsgetrouwheid ondergeschikt aan de compositie. Misschien is de schilder zelfs nooit in Rhenen geweest en moest hij (of zij?) het doen met schilderijen of schetsen van anderen. Wel zou je kunnen zeggen dat de schilder 'anonieme navolger van Jan van Goyen' is. Spijtig dat het niet in de collectie van het Stadsmuseum terecht is gekomen? Niet echt, want het depot zou

hoogstwaarschijnlijk de laatste rustplaats zijn geworden met een echte 'Jan van Goyen' in de pronkzaal van het Rhenens Stadsmuseum. Het Stadsmuseum heeft sowieso een grote collectie van schilderijen van Rhenen door de eeuwen heen. En de Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen houdt geld in de pot om in de toekomst belangwekkende aankopen te doen.

Met dank aan Laurens Schoemaker, RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag.

Cuneratoren Rhenen

Toren schilderij

Jan van Goyen (1649)

OL Vrouwetoren, A'foort

De wurgdoek van Cunera

Joke Honders onderzoekt de oorsprong van het Koptische doek en de herkomst van de naam Cunera

Kunera van Rhenen, initiaal in een getijdenboek van de KB Nationale Bibliotheek, Ms 131 G 4, en tevens logo van het database-project Kunera, Radboud Universiteit Nijmegen

Wurgdoek, tentoongesteld in Stadsmuseum Rhenen

Dit jaar is de wurgdoek van Cunera voor een aantal maanden in Rhenen. Deze is te bewonderen in het Stadsmuseum Rhenen. Normaliter wordt de doek bewaard in het Museum Catharijneconvent in Utrecht, waar hij echter maar zelden wordt tentoongesteld. De tijdelijke terugkeer naar Rhenen is een mooie gelegenheid om eens dieper op de mogelijke achtergrond van deze doek in te gaan.

Beschrijving en datering

De doek is volgens de beschrijving een linnen doek van Koptisch weefsel, die gedateerd wordt als 4e-eeuws. Is deze datering werkelijk volgens de C14-methode (koolstofdatering) vastgesteld of gaat men uit van het veronderstelde tijdstip van de moord?¹ Jammer genoeg is volgens een eerder artikel in Oud Rhenen de doek ooit gerestaureerd en gewassen, waardoor de bloed- en roestvlekken en andere sporen verdwenen zijn. Die kunnen dus niet meer geanalyseerd worden.

Verder kunnen we ons afvragen hoe een doek van Koptisch weefsel in Rhenen is beland. Deze zou dan uit Egypte of het Middellandse Zeegebied moeten komen. Nu is er in de legende wel sprake van dat de moeder van Cunera

uit Egypte kwam en dat ze met haar Engelse geliefde is meegetrokken naar Engeland, maar of dit klopt weten we niet. De herkomst kan een geheel andere zijn en met de betekenis van Cunera's naam verband houden...

Cunera of Kniertje?

Op de website Cuneralegende.nl kan men de herkomst van de naam Cunera niet duiden, omdat die niet Keltisch, maar waarschijnlijk van oorsprong Germaans is van een stam 'Kun' met de betekenis 'kunne, geslacht' - zie koenen vergelijk Kunibert en Kunigunde, maar ook kundig - (Red.). Toch is er een goede verklaring voor te vinden als we kijken naar wat in vorige eeuwen de roepnaam was voor vrouwen met de naam Cunera. Ze werden vaak Kniertje genoemd. Op de etymologiebank heeft het woord knier de betekenis van draaiverbinding van een deur/hengsel, afkomstig van het Franse charnière = scharnier, dat is ontwikkeld uit het klassiek Latijnse woord cardo (2e naamval cardinis) voor 'deuras' of 'draaipunt'. Ook wordt daar gewezen op het woord 'kardinaal' met dezelfde herkomst: via het Franse cardinal = 'voornaamst', ontleend aan het Latijnse cardinalis = 'belangrijk, vooraanstaand', ook afgeleid van cardo.

Dit brengt mij op de gedachte dat Cunera of Kuyniertje of Kniertje wijst op een titel of op de functie die zij bekleedde. Mogelijk was zij kardinaal of een ander vooraanstaand persoon in de kerk, de spil waar alles om draaide. Dit betekent dat Cunera niet haar werkelijke naam was. Nu is er in de loop der geschiedenis van de Rooms-Katholieke Kerk één keer sprake geweest van een vrouwelijke paus, met de naam Johanna, die een enkele keer Agnes wordt genoemd. Verkleeft als man onder de naam Johannes Angelicus, was ze eerst curie-kardinaal in Rome om vervolgens tot paus uitgeroepen te worden. Tijdens een processie door de straten van Rome beviel ze van een kind. Dit alles zou zich rond 855 hebben afgespeeld. De Vlaamse dichter Jacob van Maerlant schrijft er in 1288 het volgende over:

*Also die pause leo was doot
Die heilige man, die here groot,
Die vijfte man van deser name.
Gheschiede der kerken grote scame.
Alse comme seggen over waer,
Want men koos te pause daer
Eenen, die men hiet Jan
Entie was wyf en geen man
Wel gheletterd en wys,
Soe hadde met hare haren amys,
Daer soe bi met kinde waert
En daer si voer enen vaert,
In die stat, daer ware haere wee,
In die strate min no mee,
En so des kints genesen.*

Er zijn geen echte bewijzen te vinden dat zij werkelijk heeft bestaan, ondanks de vele vermeldingen in vroege geschriften. Zelfs de Nederlandse professor N. Kist (een aantal jaren predikant in Zoelen) heeft in 1843 een verhandeling over haar geschreven, waarin hij een pleidooi houdt voor haar bestaan. Het artikel van Kist werd weerlegd door professor J.H. Wensing, maar Kist ging hier weer tegenin. Er waren en zijn nog steeds voor- en tegenstanders van deze theorie. Onlangs nog, in 2018, kwam Michael Habicht, archeoloog aan de Flinders Universiteit in Australië, met het verhaal dat zij toch heeft bestaan. Dit nadat er munten gevonden zijn met daarop de naam van Paus Johannes: een zilveren denier (Franse munteenheid) uit de periode 856 tot 858. Eerder werd de munt toegeschreven aan paus Johannes VIII, die tussen 872 en 882 leiding gaf aan de Rooms-Katholieke Kerk. Habicht wijst er echter op dat zijn monogram net iets anders is. Onderzoekers hebben ook een brief uit 856 ontdekt, die gericht is aan paus Johannes. Eveneens is er een bron gevonden, die meldt dat een Angelsaksische koning in de negende eeuw een bezoek bracht aan paus Johannes. Dit was koning Æthelwulf, die in 855 naar Rome reisde en daar kostbare geschenken gaf voor de Sint-Pietersbasiliek. Ook zijn 6-jarige zoon, de latere ko-

ning Alfred de Grote, reisde met hem mee naar Rome. Was Johanna soms familie van Æthelwulf, bijvoorbeeld een dochter van zijn eerste, onbekende vrouw of van zijn minnares, waar hij ook een zoon bij had? Nam hij daarom op de lange reis naar Rome zijn zoon Alfred uit zijn tweede huwelijk mee? Opvallend hierbij is dat de sterfdatum van Cunera op dezelfde dag gezet is als die van Alfred de Grote, op 28 oktober om precies te zijn.

De koningen Æthelwulf en Alfred zijn voorouders van gravin Adela van Hamaland³. Bij haar is voor het eerst sprake van de relieken van Cunera. Op een lijst uit 1054 en 1072 van heiligen die in Exeter (Engeland) wordt bewaard, komt de naam Sa Cuneræ al voor. Er was dus een link met Engeland.

Volgens het Liber Pontificalis (Boek der Pausen) zou in de genoemde periode (rond 855 - 857) geen paus met de naam Johannes aan het hoofd van de Kerk hebben gestaan, maar Paus Benedictus III. Volgens de aanhangers van de Pausin Johanna-theorie is juist paus Benedictus een fictief persoon, later bedacht om Johanna van de lijst te verwijderen.

Dit alles bracht mij op het idee dat de doek van Cunera samen kan hangen met de functie die Cunera in de 'kerk' bekleedde, net zoals de huyven (hoofddekseis) die door Willibrord in haar graf gevonden werden:

*Hi vant kuneren tot dien stonden
Ende die dwael om haren hals ghewonden,
Ende twe huven also wael
Te hoep ghewonden in der dwael.
Hi nam dat mit hem in die kerc.*

Onderdeel van liturgische kledij of gerei?

Er is in oude teksten sprake van een dwael, een woord dat in de Katholieke Kerk gebezigd wordt; een altaardwaal of kortweg dwaal is een drievoudige wit linnen doek die over het altaar wordt gespreid. De dwaal staat symbool voor de lijkwade, waarin het lichaam van Christus werd gewikkeld. Vaststaat dat de doek van Cunera in ieder geval uit twee stukken bestaat, hetgeen nog duidelijk te zien is. Het derde stuk kan als reliek naar elders zijn gegaan.

Er is nog een andere mogelijkheid: dat het een stola of pallium was, hoewel die laatste veelal van wol gemaakt is. Het pallium was oorspronkelijk bedoeld voor de paus, maar wordt door hem ook aan belangrijke kerkleiders als metropolieten en primaten (primaat komt van het Latijnse primus = eerste, behorende tot de eersten, personen die in kerkelijk opzicht op de eerste plaats komen) gegeven als symbool van hun bevoegdheid. Het pallium wordt gemaakt van de wol van twee schapen, die op het feest van de heilige Agnes (21 januari) aan de paus worden aangeboden. Opvallend hierbij is dat het pallium van een overleden metropoliet met hem wordt meebegraven.

(Te vergelijken met het funeraire gebruik bisschoppen en priesters met hun kazuifel te begraven). De sleutel waarmee Cunera vaak wordt afgebeeld, kan verwijzen naar de sleutel van Petrus, die in de Rooms-Katholieke Kerk als eerste paus wordt beschouwd. De sleutel verwijst ook naar de macht die Cunera krijgt van Radboud als beheerder van zijn schatkist en voorraadkast, de sleutelmacht. De oorzaak van de jaloezie van de koningin.

De doek kan los staan van de andere relieken van Cunera. Het lichaam dat door Willibrord (of was het Wilfrith/Wilfrid) werd opgegraven, is dan van iemand anders (met een andere naam). Twee verschillende verhalen die tot één verhaal zijn samengevoegd, met mogelijk nog een derde gegeven eraan vastgeknoopt: het moordverhaal op een vooraanstaand iemand, eveneens uit de familie van gravin Adela van Hamaland.

De vermoorde koningin

Van relieken van Cunera wordt voor het eerst gesproken in de zogenaamde Vitae Meinwerici² waarin sprake is van een geschil rond 1016 tussen Adela en haar zoon Meinwerk (bisschop van Paderborn) over een aantal hofsteden op de Laarsenberg in Achterberg. Adela wil de getuigen laten zweren op de relieken van Cunera, die Adela vanuit 'Rene' heeft laten komen. Meinwerk echter hecht geen waarde aan deze relieken en wil dat er gezworen wordt op de relieken van Petrus, Paulus en Blasius, die hij blijkbaar bij zich heeft, mogelijk in een reisaltaar. Wat de relieken van Cunera betreft, er wordt niet vermeld wat voor soort relieken dit zijn. Zijn het beenderen of is het de doek? In ieder geval laat het wel zien dat gravin Adela blijkbaar een bepaalde verering koestert voor Cunera. Eerder is al door Marijke Carasso-Kok geopperd dat Cunera een adelsheilige is, een heilige die binnen een bepaalde familie een belangrijke plaats innam. In deel IV van mijn verhalenreeks over Cunera heb ik gewezen op een vroeger familielid van Adela, een koningin die in 697 vermoord werd en als heilige te boek staat onder de naam Osthryth van Mercia.

Voordat de bekende Willibrord naar ons land kwam, was er al een andere zendeling actief in Frisia: Wilfrith van York. Hij woonde in 678 een winter lang aan het hof van de Friese koning Aldgisel, de voorganger van Radboud. In de oudste versie van het verhaal over Cunera is sprake van een koning van de Rijn. Dit kan dus evenzogoed op Aldgisel slaan als op Radboud. Wilfrith kwam uit York, de plaats waar volgens de legende ook Cunera vandaan kwam. In Engeland was Wilfrith bevriend met Æthelred, de koning van het koninkrijk Mercia, waar zich aan het einde van de 7e eeuw een groot drama heeft afgespeeld⁴. Het lijkt erop dat dit drama mogelijk een onderdeel van de Cunerallegende is geworden. Deze koning Æthelred was een man die vele schenkingen deed aan de Kerk. Hij was gehuwd met Osthryth, een dochter van koning Oswiu

van Northumbria. Koningin Osthryth was in het koninkrijk van haar man om bepaalde redenen niet geliefd bij de edelen in dit land. Die lieten haar zelfs in 697 vermoorden! Waarom en op welke wijze is niet bekend⁵. Na haar dood werd ze heilig verklaard, evenals haar man. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat er een verband bestaat tussen deze moord en het verhaal over Cunera, vooral omdat ook Willibrord in de legende voorkomt. Hij is opgegroeid onder invloed van Wilfrith van York. En hoogstwaarschijnlijk was het niet Willibrord die haar liet opgraven, maar Wilfrith⁶. In de Vitae van Willibrord wordt namelijk de opgraving en verheffing van Cunera tot heilige niet genoemd.

In de familie van Adela van Hamaland komt nog een andere 7e-eeuwse adelsheilige voor, eveneens afkomstig uit Engeland en in Nederland vereerd: Oswald van Northumbrië, de patroonheilige van de kerk in Zeddam. Die bezat zijn schedel als reliek. In Zeddam zou het kasteel van Adela gestaan hebben, terwijl het naburige Hoog-Elten eveneens tot de bezittingen van haar vader Wichman behoorde. Opvallend is dat een aantal heren van het nabijgelegen Huis Bergh de voornaam Oswald droeg. De heilige Oswald van Northumbrië was de oom van de vermoorde koningin Osthryth. Niet vreemd dus als behalve Oswald ook zijn nicht in de familie van Adela een belangrijke plaats innam als heilige. Bekend is ook dat Wilfrith, toen hij in Rome op audiëntie bij de Paus ging, daar de cultuur rond de verering van relieken heeft waargenomen. Dat zullen hij en zijn leerling Willibrord in zijn thuisland en in Frisia zeker hebben ingezet als middel om mensen te bekeren tot het christendom.

De relieken

We weten niet of de beenderen die in Rhenen aanwezig waren, wel allemaal van 'Cunera' zijn. Bekend is bijvoorbeeld dat bisschop Balderik in 966 in Rome de relieken van Pontianus voor zijn nieuwe kathedrale kerk wist te verwerven, tegelijk met relieken van Sint Agnes († ca. 303; feest 21 januari). Is er toen ook een reliek van Agnes in Rhenen terechtgekomen? Vandaar de latere stichting van een Agnietenklooster in Rhenen? Een aanwijzing daarvoor is het volgende: in 2008 werden

De relieken van St. Cunerae en Sint Agnes
Foto: A.C. de Kruijf

in de oud-katholieke Gertrudiskathedraal te Utrecht tussen 1700 andere relieken twee schedels ontdekt, die worden toegeschreven aan Sint Agnes en Sint Cunera. Ze zitten verpakt in exact dezelfde versierde en geborduurde weefsels. Deze relieken zijn pas na de Reformatie hier terechtgekomen en verstoppt.

Hoe het ook zij, er moet wel een bijzonder iemand op Rhenens grondgebied zijn opgegraven en wel op de plek waar een Cunerakapeltje ter harer nagedachtenis stond. Dat is niet op het Cunerahuveltje in Rhenen, zoals vaak wordt geopperd. De kapel op het schilderij van de innamen van Rhenen is niet de Cunerakapel, maar de Sint Anthoniskapel op de Grebbeberg. Op een tekening uit 1552, met daarop zowel de stad Rhenen als kasteel Ter Leede bij Kesteren, is de Anthoniskapel met naam aangegeven, maar nergens de Cunerakapel. Daarentegen wordt op een fraaie landkaart uit 1705, in het Prattenburgse bos aan het einde van de 'Cuneere weg', duidelijk aangegeven dat hier 'Wel Eer' een kapel stond. Het is net aan het begin van de Slaperdijk en in de buurt van het Egelmeer. Ook op een veldnamenkaart van dat gebied is sprake van de Oude Kapel. Dat hij in 1705 al genoemd wordt, is dus lang voordat de heer Asch van Wijck het verhaal over de moord op Prattenburg bedacht zou hebben.

De kapel lag vlakbij het Egelmeer. Koning Otto I, de latere keizer van het Heilige Roomse Rijk, schenkt in 950 het gebied bij het Egelmeer aan het klooster in Engeren (Herford, Duitsland). Dat klooster was drie jaar daarvoor gesticht door zijn moeder, koningin Mathilde, een afstammeling van de Saksische koning Widukind, de grote tegenstander van Karel de Grote. Dit gebied moet zeker een belangrijke rol hebben gespeeld, want waarom zou een onbelangrijk meer anders genoemd worden in een oorkonde?

Deze eenzame plek aan het uiteinde van Rhenens grondgebied, duidt op een bepaalde gewoonte uit die eeuwen, waarin vrouwen zich in navolging van Maria Magdalena terugtrokken op een stille plek om een devoot leven te gaan leiden. Eén van de grote voorbeelden hiervan is de Ierse heilige Bridget van Kildare, in wier verhaal een

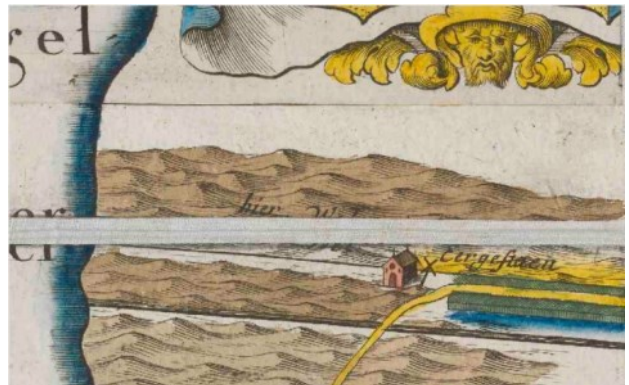
aantal elementen zitten die ook bij Cunera voorkomen. Zoals bijvoorbeeld dat ze levensmidelen uit de voorraden van haar baas wegschonk aan armen en zieken.

De naam van Cunera's vader

Tot slot is er nog een aanwijzing die zou kunnen duiden

Links: St. Agnes met lam. 1500. Houtsculptuur uit Schwaben, Duitsland, Aken, Suermondt-Ludwig-Museum
Rechts: Detail van de wurgdoek
Foto: Joke Honders

Uitsnede van de Caarte van den Slaaperdijk uit 1705, met een kapel en de tekst 'Hier Wel Eer' gestaan

op een mogelijke herkomst van de doek en dat is de naam van Cunera's vader, die Aurelius wordt genoemd. Ook geen naam van Keltische origine. Aurelius wijst eerder naar Latijnse namen, zoals naar de familie van Constantijn de Grote (273-337). Constantijn, de grondlegger van het Christendom als staatsgodsdienst in het Romeinse Rijk, had voluit als naam: Valerius Aurelius Constantinus. Na de dood van zijn vader in 306 werd Constantijn in York, dat toen Eboracum heette, door de soldaten tot keizer uitgeroepen. York is tevens de plek waar Cunera vandaan kwam. Ook in deze familie is weer een link naar de heilige Agnes te vinden: Constantijns dochter Constantina ging net als Cunera op pelgrimstocht naar Rome. Constantina wilde daar op het graf van de heilige Agnes genezing zoeken voor haar melaatsheid. Zij genas op wonderbaarlijke wijze en liet uit dankbaarheid op die plek een basiliek, gewijd aan Sint Agnes, bouwen. De heilige Agnes wordt vaak met een lam afgebeeld. De vacht van een lam (de krulletjes) lijkt sterk op de plukjes draden op de wurgdoek van Cunera en daarmee is de cirkel rond. De wurgdoek zou dan een pallium kunnen voorstellen.

Samenvatting

De naam Cunera heeft mogelijk geen Germaanse of Keltische origine, maar kan afkomstig zijn van het Latijnse woord *cardo* (*cardinalis*). De wurgdoek heeft wellicht te maken met een titel of bepaalde functie die Cunera bekleedde. Te vergelijken met de legendarische figuur *pausin Johanna*, die een connectie lijkt te hebben met de voorouderlijke familie van gravin Adela van Hamaland. Qua ouderdom wijst de doek naar de periode van de keizerlijke familie van keizer Constantijn de Grote, die met York te maken had, de plaats waar ook Cunera vandaan kwam. Verder zijn er verbanden te zien met de heilige Agnes, wat weer wijst richting Agnietenklooster. Allemaal kleine puzzelstukjes die in elkaar lijken te passen. Samen vormen ze een wonderbaarlijk verhaal met als tastbaar bewijs de doek, die de herinnering aan haar nog altijd levend houdt.

Naar licht, stad en land zo'n verlangen

Zandleven & tijdgenoten in Rhenen (1880-1960)

Boomlandschap, Jan Adam Zandleven, 1911, olieverf op doek, particulier bezit. Foto Venduehuis Auctioneers Den Haag

Vanaf medio oktober valt er in Stadsmuseum Rhenen te genieten van zo'n 50 schilderijen van kunstenaars die geraakt zijn door Rhenen. Het publiek kan zich verheugen op schilderijen van het rivierlandschap in de zachtste ochtendzon, de veerpont met arbeiders, stille straatjes, bomen en stillevens. De kunstenaars zijn Jan Adam Zandleven, Ferdinand Hart Nibbrig, Willem Bastiaan Tholen, Hendrik Roodenburg en David Schulman. Allen bezochten Rhenen of woonden er in de periode 1880-1960. Ze waren gefascineerd door het licht, het landschap en de stad.

Concrete aanleiding voor de tentoonstelling is de 100ste sterfdag van Jan Adam Zandleven. Hij overleed op 16 juli 1923 in Rhenen, slechts 55 jaar oud. Zandleven betrok in 1918 het huis 'Op de Trappen' of 'Trappenborch' in Rhenen. Hij bewoonde het pand met zijn zeer beminde vrouw Janke Piebenga en met Jan Carbaat, zijn geliefde en tevens kunstenaar. Jan Adam kun je met recht een gepassioneerd schilder noemen. Meer dan 1200 schilderijen heeft hij op zijn naam staan, vooral landschappen en stillevens. Op alle plekken waar hij woonde - van Wijk aan Zee tot Gorssel, Hengelo (Gld.), Putten en Rhenen - heeft hij geschilderd.

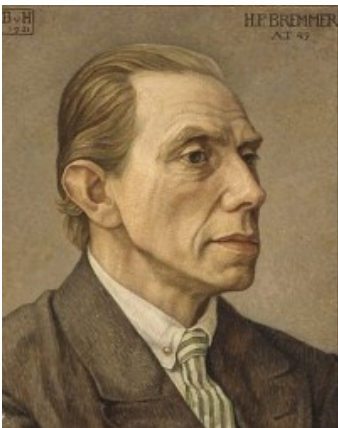
Erkenning

Het leven van Jan Adam Zandleven staat in het teken van erkenning krijgen voor zijn schilder talent. Dat zijn vader, verffabrikant, jarenlang niet geloofde in de kunstzinnige krachten van Jan Adam speelt hierin een rol van betekenis. Vader Thomas Zandleven wilde zijn zoon per se in de zaak hebben. Jan Adam, die een leven als kunstenaar wilde, weerstond echter zijn dwang en koos voor zichzelf. In 1901 stopte hij definitief met werken voor de verffabriek in Koog aan de Zaan. Dit bedrijf is groot geworden, nu onderdeel van de Zandleven Groep en gevestigd in Leeuwarden.

Kunstpauz Bremmer

Als autodidact knokte Jan Adam Zandleven zich de kunstwereld in. Aan zijn loopbaan kleven tal van bekende namen. 'Kunstpauz' Henk Bremmer, pedagoog en adviseur, was 11 jaar lang zijn mecenas. Het is dan ook niet vreemd dat in de Rhenensche Courant van zaterdag 21 juli 1923 een necrologie van de hand van Bremmer over Zandleven verscheen. Door zijn toedoen schafte Helene Kröller-Müller het stilleven 'Rozen' (1907) van Jan Adam aan. Zandlevens stilistische ontwikkeling, van realistisch tot vrijwel abstract, getuigt ook van zijn moeizame zoektocht naar een eigen signatuur. Bremmer bracht hem via zijn salons in aanraking met kunstenaars en schrijvers, en organiseerde in 1909 een expositie in Rotterdam. De reacties waren niet onverdeeld positief, maar Bremmer bleef hem bemoedigen. Hij stimuleerde hem om contacten te leggen in het Gooise Laren, waar veel kunstenaars woonden en werkten en waar - heel belangrijk - ook kunstkenner en kopers op afkwamen.

Via het lidmaatschap van kunstenaarsverenigingen als Arti et Amicitia en Sint Lucas (Amsterdam) alsook via

H.P. Bremner, 1921, Bertha van Hasselt, olieverf op doek

“Mijn leven is één passie voor kunst” Zandleven in 1906 aan Henk Bremmer

tentoonstellingen kwam hij in aanraking met andere schilders. Kunstenaars die op hun beurt ook weer contact hadden met Bremmer, zoals Willem Bastiaan Tholen en Ferdinand Hart Nibbrig, of lid waren van kunstenaarsvereniging Pulchri Studio in Den Haag.

Gerbrands Kunsthandel in Utrecht bood

Zandleven in 1916 een contract, wat leidde tot broodnodige bestaanszekerheid en in 1917 tot een grote expositie van maar liefst 40 werken. Eindelijk klonken er positieve geluiden. Een tentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam - hoewel 6 jaar na zijn dood - moet zeker ook worden genoemd als een belangrijk wapenfeit.

Jan Adam
1868 - 1923

Gefascineerd door het licht

Bossen, boomstronken, takken, paddenstoelen, bloemen, landschappen met boerderijen. Zandleven is gefascineerd door het licht en de natuur en door het werk van Van Gogh. Weinig mensen zie je op Jan Adams schilderijen en tekeningen. 'Zijn naar het mystieke geneigde aard,

zijn eerbied voor het ondoorgrondelijke Wonder dat de natuur is, vindt in zijn werk zijn weerspiegeling', aldus Mr. J. Slagter in Elsevier's Geïllustreerde Maandschrift uit 1921.

Zandlevens aanvankelijk wat strakke streek ontwikkelt zich gaandeweg tot een impressionistische stijl, met een breed en pasteus soort pointillisme. Zijn werk oogt donker, maar bestaat bij nadere beschouwing uit vaak felgekleurde dotten verf, die het werk juist lichtheid geven. 'Een Zandleven is gebaat bij geduld', schreef Bremmer ooit.

Rozen, Zandleven, 1907, olieverf op doek op karton 35 x 51,5 cm, Kröller Müller museum

Overgave

Een publieke persoon is Jan Adam Zandleven bepaald niet in Rhenen. Veel mensen kennen de schilder nauwelijks, hij is geen gezelligheidsprater. Wel was hij bestuurslid van de in Rhenen actieve vereniging Winterlezingen, waardoor hij niet helemaal een onbekende was. Zandleven werkt met overgave in zijn atelier of zoekt het landschap rond Rhenen op: het bos, de rivier, boerderijen in het landschap, de boomgaarden van de Betuwe in bloei. Veel waardering krijgt zijn schilderij 'Gezicht op de Cuneratoren'. Die zag hij vanaf zijn tweede atelier aan de Koningsstraat. Gerbrands Kunsthandel spreekt van 'een meesterlijk werk'. Bremmer schreef: "Maar aan de geheime pracht van de toren ontkwam hij niet. Onbespied heeft hij haar geschilderd vanuit zijn dakvenster, voor zichzelf alleen, alleen met dat wonder van het verleden. In dat werk heeft hij iets van het mooiste en diepste van zichzelf gegeven en daarvan mag men in dit stadje de trotse herinnering bewaren".

Jan Adams erkenning kwam laat, maar hij behoort nu wel tot de bekendere kunstenaars in Nederland. Dat blijkt wel uit het feit dat tal van Nederlandse musea - waaronder het Stedelijk Museum, Museum Kröller-Müller, Museum Flehite, het Centraal Museum en het Drents Museum - werk van Jan Adam Zandleven hebben. Zijn laatste werk, een pot met brem uit 1923, werd in juni 1924 bij een openbare verkoop van zijn werk in café-restaurant Koning van Denemarken in Rhenen voor 600 gulden verkocht.

Gezicht op Cuneratoren, Jan Adam Zandleven, 1919, olieverf op doek, 69x58,5cm, Stadsmuseum Rhenen

Stadsmuseum Rhenen beschikt over zo'n 40 Zandlevens. Zandleven krijgt - met ruim 20 schilderijen - het leeuwendeel van de aandacht in de expositie in Stadsmuseum

Rhenen. Tal van documenten - foto's, correspondentie en publicaties - krijgen hier ook een plek. Familie van Jan Adam Zandleven is nauw betrokken bij de organisatie. Ria Zandleven-Snoek publiceerde onlangs het boek 'Zandleven & Zoon', te koop bij Stadsmuseum Rhenen.

Hart Nibbrig, Tholen, Roodenburg en Schulman

Van de andere kunstenaars worden in de tentoonstelling 5 tot 10 schilderijen, tekeningen of prenten getoond. Die werken zijn - net als die van Zandleven - afkomstig uit de eigen museumverzameling, aangevuld met bijzondere bruiklenen van Nederlandse musea en van zakelijke en particuliere verzamelaars. Dit is mede te danken aan de samenwerking met Jan Huibers uit Rhenen, eigenaar van het voormalige Veilinghuis J. Huibers in Veenendaal. Dankzij zijn galerie Noorderlicht in Domburg heeft hij uitstekende

Pot met Brem, Zandleven, 1923, olieverf op doek, 83x70cm, Jan Adam Zandleven museum

contacten met kunsthandel Studio2000 in Blaricum. Daardoor is het mogelijk van de diverse kunstenaars schilderijen te tonen, die ook zicht bieden op hun bredere oeuvre. Het is dus niet enkel Rhenen wat de klok slaat in deze expositie, waarvoor Stadsmuseum Rhenen zowel de trouwzaal als de expositiezaal inricht.

Geboeid door Rhenen

Kunstwerken van Hart Nibbrig, Roodenburg, Tholen en Schulman laten Rhenen zien in alle toonaarden. De stad Rhenen, badend in een ultrazacht ochtendlicht, geschilderd vanaf een pad met bomen in de Betuwe: een schilderij van Ferdinand Hart Nibbrig (1866-1915). Van deze schilder wordt ook de Cunerakerk boven het groen van de uiterwaarden getoond. Maar evenzeer sta je oog in oog met sociaaleconomisch barre tijden in Rhenen. Hart Nibbrig was gefascineerd door bonkige mensen. In de tentoonstelling zijn schilderijen van Rhenense arbeiders met kruiwagens, terugkerend van hun zware werk, en natuurlijk van de veerpont te Rhenen, met aan boord markante types, te zien.

Hart Nibbrig verhuisde in 1907 van het wufte Laren naar Rhenen, maar nam binnen een jaar weer de benen ("Rhenen was te weinig grootsteds"). Van Tholen (1860-1931) is er het ontroerende schilderij van het Paardenveld, indertijd een steil zandpad in Rhenen, met daarop twee wandelende meisjes, en ook een alleraardigste voortekening. In de periode 1916-1918 verbleef de in Den Haag wonende kunstenaar vaak in de omgeving van Rhenen. Tussen de bezoeken aan zijn zieke vrouw, die was opgenomen in de heilskliniek in Heelsum, bleef er tijd over voor wandelingen in de natuur en bezoek aan Rhenen. Daaraan danken we ook het schilderij van de

Met een kleine intieme ceremonie op de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg in Rhenen werd op 16 juli 2023 door de familie stilgestaan bij het leven en de 100ste sterfdag van schilder Jan Adam Zandleven. Zijn laatste wens in 1923: "plaats op mijn graf mijn schilderij 'Een pot met brem' ". Dit was zijn alleraatste schilderij. Deze wens is 100 jaar later in vervulling gegaan.

Ferdinand Hart Nibbrig, Rhenen gezien vanuit de Betuwe, 1908, olieverf op doek, particuliere collectie

Cunerakerk, gezien over de daken van de stad. Ook dat is te zien.

David Schulman (1881-1966) uit Laren zal wellicht niet iedereen kennen. Hij was (net als Zandleven) zoon van een handelaar in verfmaterialen en autodidact. Hij timmerde als kunstenaar aan de weg met mooie landschappen. Hij trouwde met een Rhenense vrouw. Overduidelijk was hij geraakt door Rhenen: de rivier, de heuvelrug, de Achterbergse boerderijen in de sneeuw. Natuurlijk kan Hendrik Roodenburg (1895-1987), schilder, tekenaar en etser, niet ontbreken. Hij werd geboren in Amsterdam, groeide op in Kampen en had grootouders in Rhenen. Vanaf 1910 logeerde hij regelmatig bij hen in de Hofsteeg en ging dan op zoek naar de meest schilderachtige plekken in en buiten Rhenen. Je vond hem dan aan de Nieuwe Veenendaalseweg, aan de Rijn of bij Remmerden, waar hij graag riviergezichten maakte.

Kunstenaars een gezicht geven bij een breed publiek

Stadsmuseum Rhenen beoogt met de expositie kunstenaars die bij het brede publiek minder bekend zijn letterlijk en figuurlijk een gezicht te geven. De tentoonstelling richt zich op liefhebbers van kunst en van het landschap rond Rhenen. De verwerving (in 2022) van het schilderij van Jan van Goyen (1649) heeft voor kunstliefhebbers de weg geplaveid naar Rhenen. Belangrijke doelgroep zijn ook inwoners van Rhenen. De schilderijen nodigen uit om met nieuwe ogen naar stad en omgeving te kijken.

17 oktober 2023 t/m 15 februari 2024, Di t/m/ za 10-16 uur, Stadsmuseum Rhenen, Markt 20, 3911 LJ Rhenen. Museumkaart geldig. www.stadsmuseumrhenen.nl

Wie weet iets over...

1975: links staat Piet Kerkstra (raadslid CHU), wie staat er rechts op de foto? Reacties graag naar Gerrit van Nieuwenhuizen, info@oudrhenen.nl

Reactie lezers

Beste Pieter/Conchita en andere betrokkenen,

In mijn drukke bestaan is het heel vaak mogelijk dat ik het blad Oud Rhenen vluchtig doorblader en vervolgens op 'de stapel' leg. Maar dit keer was dat anders. Met trots en blijdschap zit ik in de zon. Trots op de mensen die dit blad maakten, trots op Rhenen, trots op de bewaarde verhalen (H.P. Deys), trots op 'ons' verhaal.

Het project waar we met heel veel Rhenenaren aan werken is voor ons belangrijk, maar na het (opnieuw) lezen van al die mooie gebundelde verhalen uit de geschiedenis en de tentoonstelling die in Rhenen te zien is in Stadsmuseum Rhenen, groeit mijn trots. In wat een prachtige gemeente wonen wij en wat een bijzondere geschiedenis. (En dan doel ik uiteraard niet alleen op Cunera).

Heel hartelijk dank voor het realiseren van wederom een prachtig blad. Ga zo door en blijf die verhalen vertellen met trots!

Met vriendelijke groet Ester Lammers-v.d. Linden
Cultuurcoach en Initiatiefnemer openluchttheater productie Sint Cunera van Rhenen

Rectificatie

In het artikel 'De fotocollectie van Cord Otting' in Oud Rhenen 2022-3 staat vermeld dat Cord Otting gedurende 9 jaar getrouwd was met Conny Vis; dit moet zijn Corry Vis. Zij krijgen 2 kinderen, Wendy (1971) en Sebastiaan (1973). Na de scheiding in 1978 ging Cord Otting gedurende 12 jaar samenwonen met Corrie van Buuren. Zij kregen in 1982 samen een dochter Suze Otting.

Vroeger en nu

Utrechtsestraatweg omstreeks 1913

De Utrechtsestraatweg omstreeks 1913. In die tijd werd dit stuk weg vanaf het Paardenveld tot aan de Westpoort nog tot de Heerenstraat gerekend.

Links stond het huis van de graan- en meelhandelaar A.W. Rutgers. Westelijk van het huis bevond zich de graanmalerij. Zowel huis als graanmalerij zijn nu niet zichtbaar.

De firma Rutgers was de eerste die in Rhenen een vrachtauto aanschafte. Dit bericht was opmerkelijk genoeg om te worden opgenomen in een editie van de Rhenense Courant uit juli 1921.

Op de tram van de O.S.M. is de machinist Wolkenfelt ('rooie Willem' genoemd vanwege zijn haar) uit Rhenen zichtbaar. Hij bestuurt een benzo-elektrisch aangedreven motorwagen met een Allan-rijtuig. Bij een dergelijke wagen drijft een benzinemotor een dynamo aan, die rechtstreeks stroom levert aan een tweetal tractiemotoren.

Vanaf 1910 waren op deze lijn wagens met dit aandrijvingssysteem in gebruik, maar lawaai en stankoverlast maakten deze locomotieven niet erg populair en vanwege de hoge brandstofprijzen (Eerste Wereldoorlog!) werden rond 1917 opnieuw stoomlocomotieven ingezet. In 1924 werd het gehele traject geëlektrificeerd.

Uiteindelijk werd in 1949 het tramvervoer opgeheven en vervangen door bussen van de N.B.M.

De villa is, na een periode als kraakpand te hebben gefungeerd, afgebroken in december 1991 en heeft plaats gemaakt voor een appartementengebouw.

Bronnen: Henk Deys, Wegen en watergangen in Rhenen, Elst en Achterberg. F. Spee en J.M. Doorman

Uit het HVOR-bestuur

In een wat rustiger vaarwater.....

Op 28 maart j.l. hebben we de deur van Kerkstraat 3 voor het laatst achter ons dichtgedaan. De vraag die toen resteerde was: is het met een goed gevoel of slecht gevoel?

Inmiddels mogen we stellen dat H27 ons vele positieve mogelijkheden biedt. Dus een goed gevoel!

De verhuizing van Kerkstraat 3 naar Herenstraat 27 is achter de rug en daarmee ook een bewogen periode. In ons beleidsprogramma was dit een van de meest urgente opdrachten. We hebben u regelmatig op de hoogte gehouden van de stand van zaken. Ook de plaatselijke kranten en digitale nieuwspagina's hebben regelmatig aandacht geschonken aan ons huisvestingsprobleem. Dank gaat uit naar onze vrijwilligers die dagenlang verhuizings- en schoonmaakwerkzaamheden verrichtten. We zullen hier binnenkort nog aandacht aan schenken. Anne Vlek en Nanny van Ommeren hebben overigens het inrichtingsplan ontworpen van 'H27', zoals we ons onderkomen met trots zijn gaan noemen.

Met de ICT-commissie is een plan van wensen en vervolgens een investeringsplan opgesteld voor de aanschaf van laptops, beeldschermen en opslagcapaciteit etc. Na gedegen voorbereiding, bezoek aan een collega-historische vereniging en de knowhow van ICT-deskundigen is een investeringsvoorstel tot stand gekomen, dat is voorgelegd aan de gemeente. Immers de raad heeft een aanzienlijk bedrag ter beschikking gesteld voor de verhuizing en ICT-kosten. Door de beperktere ruimte zijn we gedwongen over te stappen op het gebruik van ruimtebesparende laptops en andere apparatuur is dringend aan vervanging toe, zoals b.v. digitale opslagcapaciteit en beeldschermen.

In ons beleidsprogramma is ook dringend aandacht gevraagd voor educatie. Op dit moment is een educatief programma in voorbereiding dat de HVOR in samenwer-

king met Landschap Erfgoed Utrecht en Kunstcentraal uitvoert. Voor het project 'Dit herdenken wij' gaan we kinderen van groep 7-8 van de scholen in Rhenen via een stadswandeling meenemen langs verschillende monumenten. Mocht u het leuk vinden om het project te bekijken, dit is een linkje naar het lesmateriaal: <https://kunstcentraal.nl/projecten/dit-herdenken-wij-proto-2/>. Les 2 is dan de gastles met de stadswandeling. Het gaat om ongeveer 13 groepen en het project zal waarschijnlijk plaatsvinden in het voorjaar van 2024.

In samenspraak met de auteurs van 'Verdwenen uit Rhenen.....' is een nieuwe werkgroep 'Joods Rhenen' opgericht. Na de verschijning van genoemd boekwerk is gebleken dat er steeds meer informatie op ons afkomt, die verder onderzoek noodzakelijk maakt. Inmiddels is de nieuwe werkgroep te vinden op de website. Nu we het toch over de website hebben, deze is meer aangepast aan de eisen des tijds. Ook dit was een aandachtspunt uit het beleidsprogramma. Een brede commissie heeft zich hiermee beziggehouden. Dat neemt niet weg dat er zo her en der nog wat schoonheidsfoutjes in zitten, maar naar aanleiding van jullie opmerkingen zijn/worden deze onvolkomenheden snel weggewerkt.

Op dit moment worstelen we wederom met de invulling van de digitale dienstvorm. Als er iemand binnen ons ledenbestand dit onderdeel (PR, digitale ondersteuning, Facebook, TikTok etc.) voor zijn of haar rekening wil nemen dan graag even een telefoontje naar 06-10241363.

Tot zover. Meer bestuursnieuws in het volgende nummer.

Namens het bestuur HVOR
Henk van den Berg, voorzitter

Verantwoording

Weergave Rhenen

Noten:

Afbeelding van de moord op Cunera komt uit 'Dat passionaal of te gulden legende mit das matriologismus', gedrukt en geïllustreerd door Johann Veldenaer in 1480. Gebruikte afbeelding is een kopie van het titelblad van het proefschrift van M.Th Emonds (1922): 'De legende van Sinte Kunera in de Middel-eeuwen' – o.a. Bibliotheek Universiteit van Amsterdam.

De Cuneralegende is geen onderdeel van het 13e-eeuwse Latijnse handschrift *Legenda Aurea* (Gulden legende) van Jacobus de Voragine. Hiervan verschenen eind 15e en begin 16e eeuw onderdelen in druk. Het verhaal van de 11.000 maagden, inclusief de Ursulalegende, is wel onderdeel van de *Legenda Aurea* als nummer 154. Dit onderdeel van de legende komt grotendeels overeen met het verhaal van de 11.000 maagden in de Cuneralegende.

De hier gebruikte afbeelding van het schilderij 'Beleg van Rhenen' is van het origineel in het Rijksmuseum en niet van de kopie in het Stadsmuseum Rhenen. Met veel details online te vinden via de link: <https://rkd.nl/nl/explore/images/29268>; met dank aan Laurens Schoemaker van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (RKD).

De houtsneden in vroege drukken uit de werkplaats van Johann Grüninger worden met enige regelmaat aangeboden (per blad) op de Veilingsite van Catawiki. De weergegeven prent is geveild in 2022. Er moeten meerdere afbeeldingen zijn in diverse collecties van incunabelen.

Interview Bosch van Rosenthal

Bron: de Geschiedenis van Rhenen, [https://www.oudrhenen.nl/agrarische-buurtschap/de-gebuurten-van-den-dijk/Tijdschrift Oud Rhenen](https://www.oudrhenen.nl/agrarische-buurtschap/de-gebuurten-van-den-dijk/Tijdschrift%20Oud%20Rhenen)

Foto's Henk Deys, Geschiedenis van Rhenen, Rhenen zoals wij dat kenden, Cuneragilde Dank aan Jan Maarten Doorman voor zijn inbreng en kritische blik.

Twee zegelstempels van de familie Klerck

Bronnen:

Biezen 2015. N.J.M. Biezen, Een stempel van het adellijke geslacht Klerck, *Blazoën, Eerste jaargang* (2015) Nr. 1, p.12-15. Zie ook *Blazoën, Eerste jaargang* (2015) Nr. 2/5, p. 52-53 en *Blazoën Eerste jaargang* (2015) Nr. 4, p. 95.

Deys 2008. Publicatie van Henk Deys in het boek *Geschiedenis van Rhenen*, p. 226-235 en 567-572.

Deys 2016. H.P. Deys, J.M. Doorman en A.J. de Jong, *Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners – De woning van de familie Volhardt in de Kruisstraat, Oud Rhenen* 2016-1, p.12-24.

Jong 1996. A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* (Zeist/Voorthuizen 1996), p. 255-276.

Jong 1996. A.J. de Jong, *Genealogia Klerckiana – De geschiedenis van de Rhenense familie Klerck, Oud Rhenen* 1996-1, p.15-17.

Jong 2004 Ad J. de Jong en Willem H. Strous, *De Tollenburg in de Mars, Oud Rhenen* 2004-1 p. 30-41

Jong 2015. Ad J. de Jong, *Familiewapens in Zuidoost Utrecht* (Voorthuizen 2015), p. 25-36.

Jong 2023. Ad J. de Jong, *Klerckiana aan de Kaap – De familie Klerck te Rhenen, Blazoën, Negende jaargang* (2023), Nr 2, p. 59-65.

Jong 2004. A.J. de Jong en W.H. Strous, *De Tollenburg in de Mars, Oud Rhenen* 23, januari 2004, nr. 1, blz. 30-34.

Pama 1957. C. Pama, *Klerckiana aan de Kaap, Gens Nostra Jaargang XII* (1957), p.257-262.

Schimmelpenninck van der Oije 2014. Coen Schimmelpenninck van der Oije, Egbert Wolleswinkel, Jos van den Borne en Conrad Gietman, *Wapenregister van de Nederlandse adel - Hoge Raad van Adel 1814-2014*, uitgegeven in 2014, p. 272/3.

Strous 2003 ijm Lodewijk v. Leefdael

Strous 2003. W.H. Strous, *De Tollenburg in de Marsch – Borgleen Ter Horst, in Terugblik 'De Betuwe op slot', Jaarboek Tabula Batavorum*, nr. 4, Opheusden 2003, blz. 209-218.

Wit 1995. H.J. de Wit, *Gens Nostra Jrg. 50* (1995), Nr 1, Vraag Nr. 753, p. 54/5.

Wit 2016. H.J. de Wit, *Uit welke familie komt de zeventiende-eeuwse Maria Saulmon?*, *Gens Nostra Jrg. 71* (2016), Nr. 3, p. 68-81.

Rhenen of niet

Geraadpleegde literatuur

- De Jong, A., 2023. Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen. Samen op de bres voor de collectie van Het Stadsmuseum Rhenen. *Oud-Rhenen* 42(1), 19-22
- Maas, T. & Vredenberg, J. (red.), 2014. *Beschermd door steen. De stadsmuren van Rhenen*, 148pp, Uitg. Matrijs, Utrecht

- Rous, B., 2020. *Chemische Feitelikheden* 91(363), 2-8
- Schoemaker, L.M., 2007. *Tegen de helling van de heuvelrug. Rhenen in oude tekeningen 1600-1900*, 304pp. Uitg. Matrijs, Utrecht
- Vlak, J.M., 2017. Een 100-dagen-aflaat voor de Cunerakerk. Verstrekt door kardinaal Nicolaas van Cusa in 1451, p.9-21. In: *Reformatie in Rhenen. Uitgave van de Protestantse Gemeente Rhenen*
- Woldring, M., 2020. Jan van Goyens Gezicht op Rhenen: De 'Nachtwacht' van Rhenen is thuis. *Oud-Rhenen* 41(1), 31-33

De wurgdoek van Cunera

Noten

1. Het jaar van overlijden wordt overal anders aangegeven: Wikipedia Nederland: ca 377. Engelse Wikipedia: 340. Huygens resource: 337. Heiligenet: 454.
2. Dit alles speelt zich in 1016 af, maar is pas in de Vita Meinwerchi in 1165 op schrift gesteld.
3. De overgrootmoeder van Adela kwam uit Engeland. Ælfthryth van Wessex (868-929), de dochter van koning Alfred de Grote. Alfreds vrouw was op haar beurt weer via haar moeder gerelateerd aan het koninklijk huis van Mercia.
4. De naam Mercia vertoont overeenkomst met onze naam Mars. Mercia is een verlatijning van het oud-Engelse woord Merce, dat grensland betekent (in modern Engels mark of march). De Mars bij Rhenen is eveneens een grensgebied. Van oorsprong zelfs een aparte Hoge Heerlijkheid, welke in 1258 voorkomt als 'in Mersche verus Rene'.
5. Had dit te maken met het verschil van mening over de Keltische ritus en de Romeinse ritus? Was Ostrhryth soms net als haar vader aanhanger van de Keltische ritus terwijl haar man Æthelred, die bevriend was met Wilfrith van York, de Romeinse ritus aanhing? (E.e.a. had te maken met het berekenen van de Paasdatum.)
6. Het verhaal van Willibrord en de storm kan ook op Wilfrith slaan. Ook hij had te maken met een storm, waardoor zijn schip uit de koers geraakte en hij uiteindelijk in Frisia belandde. Frisia is niet te vergelijken met het huidige Friesland, maar was een gebied dat tot de toenmalige Rijnloop ten zuiden van Rhenen reikte. In 702 ging Wilfrith nogmaals op reis naar Rome en kan zodoende weer langs Rhenen gekomen zijn.

Verantwoording (vervolg)

De wurgdoek van Cunera (vervolg)

Bronnen

- N.N.: Dat leven ende die Passie ende Verheffinghe vander heylicher maget sinte Kunera. Rhenen, 1515. Transcriptie door J. Combrink. Rhenen, 1988.
- Etymologiebank: <https://etymologiebank.nl/>
- Geoffrey de Monmouth: Historia Regum Britanniae. In de vertaling van Mark Nieuwenhuis, Geschiedenis van De Britse Koningen. Amsterdam, 2000.
- Voragine, Jacobus de: The Golden Legend. Princeton, 1993.
- Carasso-Kok, Marijke: Cunera van Rhenen tussen legende en werkelijkheid. In: Jaarboek voor Middeleeuwse geschiedenis 4/2001. Hilversum, 2001.
- Crombrink, J: De worgdoek van Cunera. Tijdschrift Oud Rhenen, jaargang 1987, nr. 2.
- Berndt, Guido M.: Vita Meinweri episcopi Patherbrunnensis – Das Leben Bischof Meinwerks van Paderborn. Munchen, 2009.
- Website Heiligenet: <http://www.heiligen.net/>
- Wikipedia: Pope Joan.
- Kist, N.C.: De Pausin Joanna. 1843.
- Joke Honders: Vijf delen over Cunera. In: Tijdschrift De Baron. Jaargangen februari 2019 t/m augustus 2020.
- Utrechts Archief. Caarte vanden Slaperdijk streckende vande Stichtse bergen tot aan de hoogte van Gelderland /Justus van Broekhuysen, 1705 (Utrecht UB): MAG: T oct 505 (Rariora).
- Gelders Archief. Toegang 0124. Hof van Gelre en Zutphen. 4926. Civiele procesdossiers, hoofdreeks, 4926-1552-31: De Rijn met de waarden tussen Rhenen en Opheusden en de monding van De Grift, (1552).
- Werkgroep Dialect enz.: Veldnamen in Veenendaal. Veenendaal, 2007.
- <https://www.aartsbisdom.nl/grote-reliiekenschat-utrecht-ontdekt/>
- Kruijf, A.C, de: Miraculeus bewaard. https://pure.uva.nl/ws/files/1429485/87998_thesis.pdf
- <https://www.24baby.nl/babynamen/cunera/>
- www.ensie.nl/betekenis/cunera-kimera
- Oosthoek Encyclopedie, Oosthoek's uitgevers mij. n.v (1916-1925)
- <https://www.meertens.knaw.nl/nvb/verklaring/naam/cunera>
- Nederlandse voornamen bank

Naar licht, stad en land zo'n verlangen

Bronnen

- <https://data.collectienederland.nl/search/?q=ZANDLEVEN>
- www.zandleven.nl
- Rhenensche Courant van zaterdag 21 juli 1923
- Rhenensche Courant van zaterdag 14 juni 1924
- Rhenensche Courant van zaterdag 28 juni 1924
- Maurer,O, Otte, K., Verhage J. Jan Adema Zandleven, 2012, Scriptum Art, Museum Flehite

Colofon

Oud Rhenen

Historisch tijdschrift Oud Rhenen is een uitgave van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken en verschijnt driemaal per jaar. De redactie nodigt auteurs uit om artikelen te schrijven over de geschiedenis van Rhenen en omstreken. De redactie van het tijdschrift wil een bijdrage leveren aan 'het debat zonder einde': de geschiedschrijving en die van Rhenen en omstreken in het bijzonder. Het is bestemd voor een breed cultuurhistorisch geïnteresseerd publiek. De redactie nodigt eenieder uit tot publiceren.
Jaargang 40 nummer 3, 2023

Uitgave

Van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken (HVOR).

Redactie

Henny Boor, Conchita de Jong, Pieter Vis, Redactie-assistent, Ellen Vlak-Derksen

Redactie-adres

P/a Trambaanweg 4, 3911AH Rhenen
redactie@oudrhenen.nl
Tel: 06-51 76 41 34

Aan dit nummer werkten mee

Henk van den Berg, Henny Boor, Ad de Jong, Joke Honders, Tom Leker, Leo Schoonhoven, Just Vlak, Maike Woldring, Kees Waiboer

Opmaak

Pieter Vis

Basisontwerp

Michel Backus ('Idee en Ontwerp', Rhenen)

Lidmaatschap Vereniging

De contributie voor lid/abonnee jaargang bedraagt € 26,50 (leuk 'Rhenens' cadeautje!)

en het lidmaatschap gaat per direct in. Gaarne betaling van de contributie op bankrekening nummer NL70 INGB 0001211163 onder vermelding van 'nieuw lid per (datum)'. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd. Opzeggen kan tot 4 weken voor het einde van het verenigingsjaar dat loopt van januari tot december. Het lidmaatschap geldt voor een echtpaar (partners).

Bestuur

Voorzitter, Henk van den Berg
Secretaris, Gerrit van Nieuwenhuizen
Penningmeester, Reijer van der Meijden
Bestuursleden, Lex Mulder,
Anton de Ridder, Dick van Laar, PR & Communicatie, vacature.

Erevoorzitter: Henk Deys †
Ereleden: Henk Gieszen †, Pim Strous, Willem van Ommeren, Piet Hovestad, Ben van Laar, Bartho Kobus.

Secretariaat

Ir. G.H. van Nieuwenhuizen. Rozenlaan 72,
3911 DX Rhenen, tel: 0317 - 614 273
info@oudrhenen.nl

Ledenadministratie

Jaap Klootsema, tel: 0317 - 741 203

Website

www.oudrhenen.nl
info@oudrhenen.nl
Webmaster: A. Verhagen

Werkgroepen

Werkgroep Achterberg, Anton de Ridder
Werkgroep Archeologie, Hans Gadellaa
Werkgroep Beeldbank, Gerrit van Nieuwenhuizen
Werkgroep Bibliotheek, Pim Strous
Werkgroep Elst en Remmerden, Dick van Laar en Nees van den Oosterkamp

Werkgroep Genealogie en heraldiek, Ad de Jong
Werkgroep Sociëteit, Bartho Kobus, Kobus van Ingen
Werkgroep Virtueel Rhenen, Pieter Vis
Vrouwen van Rhenen, Henny Boor, Mirjam Groenendijk
Werkgroep Joods Rhenen, Just Vlak

De redactie heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Indien iemand meent dat zijn rechten niet zijn gehonoreerd, kan hij/zij contact opnemen met het secretariaat.

Druk

Drukkerij Drukzo

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

JUMBO IS DE GOEDKOOPSTE BIJ JOU IN DE BUURT!

Dankzij onze Laagsteprijsgarantie weet je zeker dat je nooit te veel betaalt voor je dagelijkse boodschappen. Daar kun je op vertrouwen. En mocht je toch nog ergens anders in de buurt een artikel tegen een lagere vaste prijs vinden? Dan passen wij die prijs aan en krijg je dat artikel gratis. Zo is en blijft Jumbo elke dag Euro's Goedkoper.

ELKE DAG EURO'S GOEDKOPER

JUMBO
Mostert

Kijk voor de spelregels van de Laagsteprijsgarantie op Jumbo.com

Rhenen: Plantuinenstraat 6g, Maurik: Raadhuisstraat 54

van Hees Salon

HAIR • BEAUTY • HAARWERK

FACEBOOK
Like onze bedrijfspagina: "Van Heessalon"
• Blijf op de hoogte van de nieuwste producten
• Enjoy onze belevenissen in onze ontwikkeling
• Profiteer van like en win acties

k REDKEN MOROCCANOIL PUPA MILANO

LEERSUM
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.00 uur
wo: 09.00 - 18.00 uur
do: 09.00 - 18.00 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

Rijksstraatweg 231
3956 CN Leersum
T 0343 454 056

info@vanheessalon.nl
www.vanheessalon.nl

RHENEN
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.30 uur
wo: 09.00 - 18.30 uur
do: 09.00 - 18.30 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

Herenstraat 23
3911 JB Rhenen
T 0317 614 248

Wij denken niet in cijfers maar in loyaliteit

Jaap van Lienden
Adviseur

Familiebedrijvigheid is ons DNA

persoonlijk | gedreven | onderscheidend

FINANCIËEL | BELASTINGEN | PERSONEEL **Van Lienden & Kooistra**

vlkadvisers.nl Rhenen | Barneveld | Eefde

Tank & Scheur

T&S Exploitatie, Tank en Scheur, exploiteert onbemande tankstations. Bij deze tankstations kunt u 6 dagen per week 24 uur per dag terecht met heel aantrekkelijke kortingen.

Indien u voor minimaal 20 liter bij ons tankt en uw gegevens achterlaat in onze brievenbus, maakt u kans op 10 x 50,00 cash per twee maanden. Dit wordt uitgereikt met een hapje en drankje.

Tevens kunt u ons vinden via onze facebookpagina Tank & Scheur.

Tank & Scheur • Remmerden 2, Rhenen
Tank & Scheur • Deventerweg 80a, Laren (GLD)

T: 0317 612821 • F: 0317 616073 • E: info@tankenscheur.nl • zondag gesloten

Herestraat 16
3911 JE Rhenen
0317 · 615 563
info@smitsspecialiteiten.nl

Tapijt!

dat voel je, dat beleef je.

endless cunera
www.cunera.nl
tel. (0317) 619 001

DICK VAN LAAR
BOUWKUNDIG ONTWERP - EN TEKENBUREAU B.V.

Wij verzorgen complete aanvragen ten behoeve van:

- nieuwbouw, verbouw, restauratie, renovatie,
- milieuvergunning, vergunning brandveilig gebruik;
- indien gewenst met bodemonderzoek, bestek en toezicht tijdens de bouw en onafhankelijk bouwkundige advisering

Elsterstraatweg 83, 3922 GE Elst (Utr)
tel: 0318- 47 25 22, fax: 0318 - 47 22 16
info@botdickvanlaarbv.nl www.botdickvanlaarbv.nl

De Groene Kamer

NATUURVOEDING

Groen begint hier!

www.degroenekamerrhenen.com
Herestraat 68, Rhenen 0317-612138

